

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

РЕВАК ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 330.524:378+351.863(477)

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Спеціальності:

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

21.04.01 – економічна безпека держави (економічні науки)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора економічних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському національному університеті імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант   доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Крупка Михайло Іванович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, завідувач кафедри
фінансів, грошового обігу і кредиту.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Ляшенко Олександра Миколаївна,
Національний інститут стратегічних
досліджень, учений секретар;

доктор економічних наук, професор
Пшик Богдан Іванович,
Львівський навчально-науковий інститут
ДВНЗ «Університет банківської справи»,
завідувач кафедри фінансів та фінансово-
економічної безпеки;

доктор економічних наук, професор
Ходжаян Аліна Олександрівна,
Київський національний торговельно-
економічний університет, професор кафедри
міжнародних економічних відносин.

Захист відбудеться «30» січня 2017 року об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.01 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79008, м. Львів, проспект Свободи, 18, ауд. 115.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79601, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий «29» грудня 2016 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

проф. Майовець Є. Й.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі формування інноваційної моделі розвитку економіки України головним рушієм економічного зростання стає інтелектуальний потенціал як стратегічний ресурс і економічна міць держави. Економічну стабільність високорозвиненим країнам забезпечує запровадження науково-технологічних розробок і високих технологій проривного характеру. Це об'єктивно висуває перед Україною завдання посилити науково-освітню й інноваційну конкурентоспроможність, ефективніше використовувати інтелектуальний потенціал як передумову економічної безпеки держави. Усунення технологічного відставання України від передових країн актуалізується впливом деструктивних чинників, що набувають форм потенційних і реальних загроз. До них насамперед належать процеси девальвації морально-духовних цінностей у суспільстві, реальне падіння купівельної спроможності та погіршення якості життя населення, вкрай повільне реформування вітчизняної науки й освіти, зволікання зі створенням національної інноваційної системи.

Однією з передумов інтенсифікації розвитку національної економіки є розробка та реалізація державної політики розвитку і використання інтелектуального потенціалу для забезпечення економічної безпеки держави як сукупності програмних засобів протидії загрозам безпеці розвитку культурно-духовного й науково-освітнього базису національного господарства, реалізації стратегічних програм у гуманітарній сфері. На державному рівні дотепер не розроблена національна стратегія розвитку науки. Наукова сфера характеризується низькою інноваційною активністю та повільним інтегруванням сучасних організаційних форм і методів. При реформуванні вищої освіти необхідно враховувати світові тенденції: загострення конкуренції між університетами за лідерство на глобальному ринку освітніх послуг, поживлення міжнародної наукової співпраці, диверсифікацію механізмів фінансування освіти та наукових досліджень за участю держави, освоєння новітніх технологій з метою поліпшення якості освітніх послуг. Перелічені фактори зумовлюють актуальність розробки та реалізації державної політики розвитку і використання інтелектуального потенціалу із застосуванням функціонально інтегрованої сукупності засобів протидії потенційним і реальним загрозам та окреслюють стратегічні пріоритети зміцнення економічної безпеки держави.

Вагомий внесок у теоретичне обґрунтування економічної природи людської праці й інтелекту, наукової думки, ділових циклів та інновацій здійснили М. Балудянський, Д. Белл, Дж. Бернал, В. Вернадський, Дж.К. Гелбрейт, М. Кондратьєв, Д. Львов, С. Подолинський, Е. Тоффлер, М. Туган-Барановський, І. Франко, А. Шептицький, Й. Шумпетер, Ю. Яковець та ін.

Теоретико-методологічні засади розвитку інтелектуального потенціалу як головної продуктивної сили суспільства обґрунтовані в працях Л. Антошкіної, В. Базилевича, Г. Бекера, М. Блауга, В. Врублевського, В. Гейця, О. Докторовича, М. Згуровського, Ю. Канигіна, О. Ковалюка, М. Крупки, В. Левашова, І. Мойсеєнко, О. Мороза, Ю. Саєнка, В. Семиноженка, В. Ткаченка та ін. Економіко-філософські та соціальні аспекти інтелектуального і людського капіталу висвітлені в працях

А. Дубовика, Ж. Поплавської, О. Поповича, Л. Семів, Г. Соколової, О. Стефанишин, Т. Стюарта; процеси інтелектуалізації та технологічної індустріалізації національної економіки – у публікаціях О. Бутнік-Сіверського, І. Галиці, О. Грудзинського, О. Другова, В. Петренка, С. Сімановського, Л. Федулової та ін.

Проблеми розвитку освіти й науки за умови формування економіки знань висвітлені в дослідженнях Є. Белозерцева, О. Водоп'янової, В. Волкової, Б. Данилишина, І. Каленюк, І. Кіршина, О. Комарової, В. Куценко, О. Левченка, Г. Леонідової, Б. Маліцького, В. Супяна, Г. Ханіна. Окремі напрями гуманітарної політики держави розроблені Т. Абанкіною, Ю. Білодідом, С. Вовканичем, В. Келле, О. Рубінштейном, В. Скуратівським.

Дослідженням теоретико-методологічних положень і прикладних проблем забезпечення економічної безпеки держави в стратегічному вимірі, у тому числі науково-технологічної, інвестиційно-інноваційної компонент присвячені праці Л. Абалкіна, І. Бабець, З. Варналія, Т. Васильціва, О. Власюка, В. Засанського, В. Криворотова, О. Ляшенко, О. Макарова, В. Мартинюка, А. Мокія, С. Мосова, В. Предборського, В. Пірумова, Б. Пшика, В. Сенчагова, А. Сухорукова, Р. Тринька, М. Флейчук, В. Франчука, Ю. Харазішвілі, А. Ходжаян, О. Чернеги.

Зважаючи на вагомий науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених, на сьогодні актуальності набувають дослідження ролі та місця інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки держави, якісного розвитку і раціонального використання інтелектуального потенціалу, визначення впливу інтелектуального потенціалу на рівень економічної безпеки держави з урахуванням його дуалістичної природи. Також нагальними постають питання обґрунтування концептуальних засад дослідження інтелектуальної безпеки в системі економічної безпеки держави, розробки комплексу соціально-мотиваційних програм для молодих науковців, запозичення позитивного світового досвіду зміцнення економічної безпеки держави. Усе це зумовило вибір теми дисертаційної роботи, визначило її мету і завдання, а також логіку викладу матеріалу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація підготовлена згідно з планом науково-дослідних робіт Львівського національного університету імені Івана Франка за темою «Фінансові стратегії розвитку економіки України» (номер державної реєстрації 0112U004029), в ній обґрунтовано концептуальні положення державної політики протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу; Львівського державного університету внутрішніх справ за темами: «Безпека і економіка: стан, проблеми і перспективи» (номер державної реєстрації 0106U003638), у межах якої розроблено методологічні засади дослідження інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки держави, «Економічна безпека України: стан, проблеми та шляхи вирішення» (номер державної реєстрації 0109U007852), в рамках якої автором доведено взаємозв'язок між національною, економічною та інтелектуальною безпекою держави, «Стратегія сталого розвитку економіки: теорія і практика» (номер державної реєстрації 0112U007496), де автором висвітлено структурно-функціональні параметри інтелектуального потенціалу держави як стратегічного ресурсу національної економіки, «Забезпечення стійкості та безпеки фінансової системи України: теорія та

практика» (номер державної реєстрації 0112U007497), у межах якої автором запропоновано комплекс організаційно-правових засобів щодо протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки України; Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за темою «Моделювання, оцінка та прогнозування стану економічної безпеки регіональних агломерацій» (номер державної реєстрації 0108U000588), де автором апробовано методику оцінювання рівня інтелектуального потенціалу та інтелектуальної безпеки Дрогобиччини; Чернігівського національного технологічного університету за темою «Управління розвитком системи фінансово-економічної безпеки держави та суб'єктів господарювання» (номер державної реєстрації 0113U002742), в якій автором обґрунтовано теоретичні основи побудови системи економічної безпеки держави.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є формування методологічних основ, теоретико-методичних підходів і науково-прикладних напрямів з обґрунтування стратегічних пріоритетів та засобів розвитку і використання інтелектуального потенціалу та зміцнення економічної безпеки України.

Досягнення цієї мети передбачало вирішення таких наукових завдань:

- систематизувати та узагальнити теоретико-методичні положення тлумачення категорій «інтелектуальний потенціал», «інтелектуальна безпека держави» на основі розширення сутнісних характеристик теорії безпекознавства;

- побудувати структурно-ієрархічну модель міжрівневих зв'язків інтелектуального потенціалу;

- сформулювати структурно-функціональні ознаки системи економічної безпеки, виявити внутрішньосистемну залежність і взаємозв'язки із зовнішнім середовищем;

- довести провідну роль інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки держави;

- виокремити системні характеристики інтелектуальної безпеки у взаємозв'язку з національною та економічною безпекою держави;

- обґрунтувати концептуальні засади методології дослідження інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки;

- окреслити базисні функціональні параметри інтелектуального потенціалу держави;

- розробити теоретико-методичні підходи до оцінювання інтелектуального потенціалу держави з урахуванням індикаторів структурної побудови;

- виявити взаємозумовленість вищої освіти і науки, культури і духовності у процесах формування, розвитку та якісного зростання інтелектуального потенціалу України;

- вказати критеріальні ознаки об'єктно-суб'єктної типологізації інтелектуальної безпеки в умовах техноглобалізму;

- запропонувати методологічні основи інтегрального оцінювання динаміки рівня інтелектуальної безпеки України;

- ідентифікувати деструктивні чинники та фактори формування загроз розвитку та ефективному використанню інтелектуального потенціалу України;

– проаналізувати світовий досвід формування інституціонального базису використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави та запропонувати способи його адаптації в Україні;

– обґрунтувати концептуальні положення, етапи формування та механізм реалізації державної політики розвитку і використання інтелектуального потенціалу;

– сформуувати систему організаційно-інституціональних засобів протидії загрозам у контексті розвитку інтелектуального потенціалу України;

– визначити стратегічні пріоритети розвитку та ефективні способи посилення впливу інтелектуального потенціалу на зміцнення економічної безпеки держави.

Об’єктом дослідження є процеси розвитку і використання інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки держави.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади та практичні рекомендації стосовно розробки інституціональних основ розвитку і раціонального використання інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки України.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовано теорію систем, побудовано ієрархічну концепцію дослідження, яка включає методи: наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу і синтезу, історичний, логічний – для узагальнення наукових положень і розвитку термінологічного апарату теорії безпекознавства; компаративного аналізу – для зіставлення наукових засад щодо тлумачення понять «інтелектуальний потенціал», «інтелектуальна безпека держави»; структурного й аксіологічного аналізу – для окреслення архітекτονіки інтелектуального потенціалу та взаємозв’язку між компонентами системи; систематизації, теоретичного узагальнення та агрегування – при обґрунтуванні теоретико-методичних підходів і принципів до оцінювання рівня та загроз розвитку інтелектуального потенціалу України; економіко-математичні, аналітико-прогнозних розрахунків, зокрема методи теорій множин і математичної логіки, математичного програмування, – для обчислення рівня інтелектуального потенціалу України та виявлення домінантних тенденцій у його розвитку; огортаючих даних – при визначенні ефективності використання інтелектуального потенціалу у процесі зміцнення економічної безпеки України; системно-динамічного моделювання – для виявлення причинно-наслідкових зв’язків між чинниками та факторами ефективного використання інтелектуального потенціалу; інтегрального оцінювання – для обчислення інтегрального індексу інтелектуальної безпеки України; нечіткої логіки – виявлення впливу системних загроз на рівень економічної безпеки держави; системного аналізу – для виявлення ключових тенденцій і здобутків в освітньо-науковій і культурно-духовній сферах розвинених країн, країн ЦСЄ та України; графічний – для візуалізації результатів оцінювання розвитку і використання інтелектуального потенціалу та рівня інтелектуальної безпеки України.

Інформаційною базою дослідження є закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, матеріали Державної служби статистики України, офіційні публікації міжнародних економічних організацій (ООН, МВФ, Світового банку, ОЕСР, Всесвітнього економічного форуму), стратегічні й програмні документи з питань розвитку національної освіти і науки,

реформування національної економіки, вітчизняна і зарубіжна наукова література, офіційні вітчизняні та зарубіжні статистичні й аналітико-прогнозні матеріали, Інтернет-видання, особисті дослідження та розробки автора.

Наукова новизна отриманих результатів. Отримані результати розв'язують важливу проблему розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу, зміцнення економічної, у тому числі інтелектуальної, безпеки України на основі наукового обґрунтування методологічних положень, теоретико-методичних підходів і прикладних рекомендацій.

Основні результати, які характеризуються науковою новизною за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством, і виносяться на захист:

уперше:

– обґрунтовано концептуальні положення методології формування державної політики розвитку і використання інтелектуального потенціалу для забезпечення економічної безпеки держави із дотриманням домінуючих принципів (законності, системності, раціональної доцільності, ієрархічності, субсидіарності, координованості, оперативності, дієвості, синергізму, емерджентності), застосування функціонально інтегрованої сукупності засобів протидії загрозам безпеці розвитку культурно-духовного й науково-освітнього базису національного господарства з метою реалізації Стратегії розвитку і раціонального використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави;

– запропоновано теоретико-методичні засади системного аналізу динаміки рівня інтелектуального потенціалу з окресленням множини ключових параметрів (стимуляторів, дестимуляторів); доведенням доцільності застосування композиції положень теорій множин, математичної та нечіткої логіки, методів математичного програмування для інформаційного забезпечення аналітико-прогнозних оцінок тенденцій та обґрунтування прикладних рекомендацій щодо стратегічного розвитку інтелектуального потенціалу в умовах глобальних викликів;

– розроблено структурно-ієрархічну модель каузальних міжрівневих взаємозв'язків інтелектуального потенціалу (освіти, науки, культури, духовності) як базису формування «піраміди інтелектуального потенціалу» для забезпечення ефектів емерджентності та синергії;

удосконалено:

– функціональну структуру інтелектуального потенціалу, зокрема: виокремлено та обґрунтовано домінуючі ознаки теоретико-пізнавальної, естетично-просвітницької, світоглядно-виховної, соціально-стимулюючої, практично-аналітичної, стратегічно-захисної функцій, здійснюваних у процесі реалізації освітньої, науково-технологічної, інноваційної, культурно-духовної компонент стратегії зміцнення економічної безпеки держави;

– методико-прикладні та організаційно-інституціональні засоби формування гранично активного попиту підприємств реального сектора економіки на об'єкти інтелектуальної власності, їх залучення до науково-дослідної та інноваційної діяльності шляхом формування компонент інфраструктури, багаторівневого «портфеля замовлень», надання фінансових та організаційно-інформаційних

преференцій для створення об'єктивних передумов ефективного використання інтелектуального потенціалу;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні положення трактування економічної природи та архітектоніки інтелектуального потенціалу, які, на відміну від усталених наукових підходів (ресурсного, цільового, інноваційного, інформаційного, функціонального, системного, трансформаційного, ієрархічного, структурного), ґрунтуються на визначенні інтелектуального потенціалу за системно-структурним підходом як інтегрованої, цілеорієнтованої динамічно-змінної сукупності освітньо-наукових, культурно-духовних складових, взаємодія між якими зумовлюється синергетичним ефектом, та аксіологічним підходом як джерела нових знань, ідей, інформації; диз'юнкції інтелектуальних здібностей членів суспільства; домінуючий чинник інноваційних засад економічного розвитку; запас економічної міцності та безпеки держави; стратегічний ресурс участі України у процесах глобальної економічної інтеграції;

– інституціоналізація цивілізованих ринкових відносин в освітній, особливо науковій, сферах запровадження принципів рівності доступу до ресурсів, преференційних умов функціонування в стратегічно пріоритетних напрямках для розвитку і використання інтелектуального потенціалу, зміцнення економічної безпеки;

– стратегічні пріоритети та засоби якісного зростання інтелектуального потенціалу України з адаптуванням успішного європейського досвіду як основи розробки актуальних національних програм підтримки фахівців із пріоритетних для України спеціальностей і обмеження їх еміграції без відповідного відшкодування витрат та рееміграції наукових кадрів.

Наукова новизна одержаних результатів за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави (економічні науки) полягає у такому:

вперше:

– запропоновано концептуальні засади методології стратегічного програмування інтелектуальної безпеки держави, до яких належать гармонізація з процесом розвитку й ефективного використання інтелектуального потенціалу, застосування принципу контроверсійності, доведення дуалістичної об'єктно-суб'єктної природи інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки;

– обґрунтовано методологічні основи оцінювання інтегрального індексу інтелектуальної безпеки держави в логічній цілеорієнтованій послідовності методів: вибір критеріальних ознак і множини показників (стимуляторів і дестимуляторів); визначення ступеня їх впливу на безпеку; головних компонент для розрахунку вагових коефіцієнтів; мультиплікативної інтегральної згортки; обчислення граничних і оптимальних значень інтегрального індексу інтелектуальної безпеки з метою обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку і використання інтелектуального потенціалу, гармонізованих із системою економічної безпеки держави, зокрема засобами зміцнення інтелектуальної компоненти безпеки;

– запроваджено в науковий обіг поняття «ланцюг» коллокації взаємозалежності і взаємовпливу інтелектуального потенціалу, інтелектуальної безпеки та системи економічної безпеки держави як кон'юнкції множин домінуючих параметрів та індикаторів у круговій, радіальній та замкненій структурній побудові;

удосконалено:

– категоріальний інструментарій науки про економічну безпеку держави шляхом дезагрегування поняття «інтелектуальна безпека» у правовому, інформаційно-аналітичному, організаційному, інституціональному, фінансовому та соціальному вимірах; представлення системи економічної безпеки держави через позиціонування її як системи, що функціонує в зовнішньому просторі глобальної, мегарегіональної та національної безпеки з урахуванням параметрів розвитку інтелектуального потенціалу й інтегрального індексу інтелектуальної безпеки держави;

– характеристику взаємозв'язку загальних функцій системи економічної безпеки держави з функціями механізму її зміцнення та віднесенням до функцій системи економічної безпеки інформаційної, превентивної, аналітико-прогностичної, до функцій механізму забезпечення економічної безпеки – нормативно-методичної, контрольної, практичної, регулюючої з метою гармонізації програмних засобів протидії загрозам інтелектуальній безпеці зі стратегією забезпечення економічної безпеки держави;

– типологізацію загроз інтелектуальній та економічній безпеці держави з виокремленням нечітких критеріальних ознак множини реальних і потенційних загроз за такими критеріями, як джерела виникнення, характер і форми прояву з метою встановлення їх впливу на економічну безпеку держави та врахування при розробці і реалізації механізму зміцнення економічної безпеки держави, зокрема її інтелектуальної компоненти;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні положення теорії безпекознавства декомпозицією понять «безпека – загроза – небезпека» у проекції на тривимірну площину «зони – індикатори – засоби протидії загрозам» для науково-прикладного обґрунтування захисного і превентивного складників цілеорієнтованої безпекової політики на різних рівнях системної ієрархії;

– типологізація об'єктів інтелектуальної безпеки держави завдяки застосуванню статичних і динамічних критеріїв для виокремлення об'єктів і носіїв інтелектуальної власності, науково-дослідних та освітніх установ; інтелектуальної діяльності, інтелектуального потенціалу та інвестицій в його розвиток для визначення і вибору ключових індикаторів інтелектуальної безпеки в системі економічної безпеки держави;

– теоретико-методичні підстави стратегічного програмування та інституціонального проектування засобів та інститутів протидії загрозам розвитку і використанню інтелектуального потенціалу та інтелектуальній безпеці шляхом виокремлення функцій підтримки розвитку і самовідтворення, здійснення превентивного та активного захисту, відновлення для визначення взаємозалежності між інтелектуальним потенціалом, економічною безпекою держави та її інтелектуальною складовою.

Практичне значення одержаних результатів. Окремі положення, висновки та пропозиції, отримані автором у процесі дослідження, знайшли використання в діяльності Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України – запропоновані засоби щодо поживлення процесів зростання загальнокультурного та

духовного рівня нації (довідка № 314/148 від 28.12.2015 р.); Департаменту економічного розвитку та регуляторної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України – теоретико-методичні підходи до оцінювання інтелектуального потенціалу України (довідка № 37534/18-05-02-15 від 07.10.2015 р.); Департаменту з питань безпеки, оборони та діяльності органів юстиції Секретаріату Кабінету Міністрів України – рекомендації щодо протидії загрозам у науково-технологічній сфері та державній безпеці під час проведення фахових експертиз і підготовки відповідних висновків (довідка від 27.01.2016 р.); Управління захисту економіки у Львівській області Департаменту захисту економіки Національної поліції України – науково-методичні та прикладні рекомендації для розробки організаційно-правових заходів, спрямованих на розкриття злочинів з порушення прав інтелектуальної власності (довідка № 375/112/13/01-2016 від 25.01.2016 р.); Департаменту економічного розвитку, торгівлі та промисловості Львівської обласної державної адміністрації – впроваджено комплекс засобів протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу Львівської області у регіональних програмах; пропозиції щодо зміцнення зв'язків між науковою сферою та підприємництвом в процесі розробки і реалізації проектів державно-приватного партнерства (довідка № 4-52-175 від 26.01.2016 р.); Департаменту економічного розвитку і торгівлі Рівненської обласної державної адміністрації – прикладні рекомендації із впровадження програмних засобів активізації попиту реального сектора на регіональні науково-технічні розробки (довідка № 01/1001-000-90 від 28.01.2016 р.); Львівської обласної організації профспілки працівників освіти і науки України – щодо соціально-економічного захисту освітян Львівщини в умовах реформування освіти і науки України (довідка № 16 від 25.01.2016 р.); Департаменту економічної політики Львівської міської ради – методичні підходи та прикладні рекомендації стосовно впровадження сучасних моделей прогнозування ринку праці, пошуків співпраці між регіональними центрами зайнятості та роботодавцями при реалізації програм соціально-економічного розвитку м. Львова (довідка № 23-вих-42 від 03.02.2016 р.); Регіональної агломерації «Дрогобиччина» – апробовано теоретичні положення та методичні підходи до оцінювання рівня інтелектуального потенціалу регіону та алгоритм визначення рівня інтелектуальної безпеки Дрогобиччини (довідка № 48 р від 10.12.2015 р.); Патентно-юридичного агентства «ГОЛДМАРК» – теоретичні розробки із захисту об'єктів інтелектуальної власності та діагностики загроз; пропозиції щодо подолання проблем, пов'язаних із недосконалістю інституціонального базису міжнародного трансферу технологій (довідка № 144 від 04.02.2016 р.); Запорізької торгово-промислової палати – пропозиції щодо запровадження в регіональних програмах системних засобів протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу держави (довідка № 22-2/172 від 08.09.2016 р.).

Деякі теоретико-методологічні та прикладні результати дисертаційної роботи використані у навчальному процесі Львівського державного університету внутрішніх справ при розробці навчально-методичних матеріалів та викладанні дисциплін «Економічна теорія», «Соціально-економічна безпека», «Теорія безпеки соціальних систем», «Комплексне забезпечення економічної безпеки» (акт № 43 від 11.11.2015 р.); Харківського національного університету внутрішніх справ – при

розробці навчально-методичних матеріалів з дисципліни «Економічна теорія» (довідка від 20.11.2015 р.); Львівського національного університету імені Івана Франка – для підготовки навчально-методичних матеріалів з викладання дисциплін «Фінансова безпека», «Інноваційний розвиток підприємств», «Стратегічне управління фінансами», «Ринок фінансових послуг», «Фінансування інноваційної діяльності підприємств» (довідка № 6102-Н від 30.12.2015 р.); Чернігівського національного технологічного університету – у навчально-методичному забезпеченні дисципліни «Фінансова безпека держави» (довідка № 202/08-641 від 14.03.2016 р.); ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій» – при підготовці навчально-методичних матеріалів у викладанні дисциплін «Міжнародний менеджмент інноваційної діяльності», «Міжнародні стратегії економічного розвитку», «Глобальна економіка» (довідка № 320/16 від 16.12.2016 р.).

За результатами дослідження отримано Свідоцтво про реєстрацію авторського права на науковий твір «Теоретичні основи дослідження інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки» (№ 55540 від 7.07.2014 р.); Свідоцтво про реєстрацію авторського права на науковий твір «Монографія «Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики» (№ 61820 від 25.09.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення і рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистого дослідження, що зазначено у переліку наукових праць. Матеріали та висновки кандидатської дисертації в цій дисертаційній роботі не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні і методологічні положення роботи доповідалися, обговорювалися та отримали позитивну оцінку на 28 комунікаційних заходах: 1) міжнародних науково-практичних конференціях – «Актуальні проблеми економічної злочинності, тінізації та корупції в умовах формування ринкової економіки в Україні» (м. Львів, 2005 р.); «Розвиток фінансово-правового забезпечення сучасної економіки» (м. Донецьк, 2007 р.); «Актуальные проблемы и перспективы развития экономики Украины» (м. Алушта, 2010 р.), «Імперативи розвитку України в умовах глобалізації» (м. Чернігів, 2011 р.); «Ольвійський форум 2011: стратегії України в геополітичному просторі» (м. Миколаїв – Ялта, 2011 р.); «Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку України» (м. Кам'янець-Подільський, 2010, 2011, 2012 рр.); «Archibald Reiss Days» (Belgrade, Serbia, 2013 р.); «Теория и практика экономики и предпринимательства» (м. Сімферополь – Гурзуф, 2013 р.); «Легалізація економіки та протидія корупції в системі економічної безпеки держави» (м. Львів, 2013 р.); «Імперативи розвитку суспільно-економічних систем в умовах глобалізації» (м. Чернігів, 2013 р.); «Agriculture in Poland: Ten years in the European Union» (Opole, Poland, 2013 р.); «Application of Information and Communication Technology and Statistics in Economy and Education ICAICTSEE – 2014» (Sofia, Bulgaria, 2014 р.); «Проблеми економіки: нові ринки та напрями розвитку» (м. Дніпропетровськ, 2015 р.); «Розвиток

національної економіки: теорія і практика» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); «Концептуальні засади економічного і правового забезпечення безпеки держави в умовах євроінтеграції» (м. Одеса – Черкаси, 2015 р.); «Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості» (м. Львів, 2015 р.); «Współczesne Problemy Bezpieczeństwa i Marketingu» (Katowice, Poland, 2015 р.); «Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах» (м. Львів, 2015 р.); 2) всеукраїнських науково-практичних конференціях – «Шлях України до економічної безпеки (м. Харків, 2008 р.); «Економічна безпека України в умовах загострення світових фінансових стосунків» (м. Львів, 2009 р.); 3) міжнародних наукових і науково-практичних семінарах – «Сучасні проблеми інформатики в управлінні, економіці, освіті, екології» (м. Київ – Світязь, 2008, 2009, 2010, 2013 р.); «Актуальні проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки України» (м. Тернопіль, 2013 р.); 4) міжнародному науковому симпозіумі – «Держава і ринки в умовах глобальних трансформацій» (м. Київ, 2015 р.).

Публікації. Основні результати дослідження знайшли відображення у 73 наукових працях загальним обсягом 60,15 д. а., що належать безпосередньо автору, у тому числі в одній індивідуальній монографії (24,18 д. а.), восьми колективних монографіях (8,49 д. а.), 21 стаття у наукових фахових виданнях України (13,38 д. а.), 13 – у наукових виданнях інших держав та у фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз (7,76 д. а.) та 30 – в інших виданнях (6,34 д. а.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 474 сторінки, основний зміст роботи викладено на 390 сторінках. Дисертація містить 20 таблиць, 52 рисунки та 22 додатки. Список використаних джерел налічує 406 найменувань на 43 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет й методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, особистий внесок здобувача, наведено відомості про апробацію результатів дослідження.

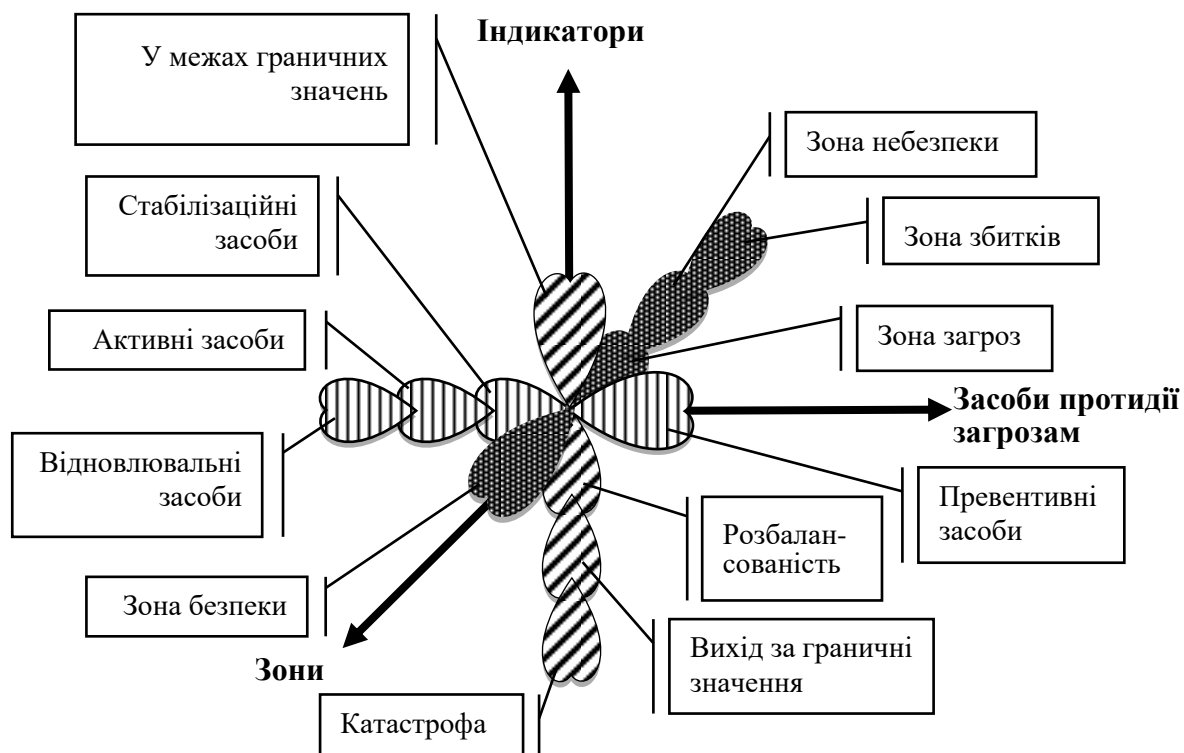
У першому розділі «**Теоретичні основи дослідження інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки держави**» систематизовано і узагальнено теоретичні підходи до тлумачення сутності категорії «інтелектуальний потенціал», поглиблено зміст категорійного апарату теорії безпекознавства, обґрунтовано теоретичні засади дослідження ролі інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки держави, з'ясовано сутнісні характеристики інтелектуальної безпеки держави.

У дисертаційній роботі інтелектуальний потенціал держави розглядається з позиції системно-структурного та аксіологічного підходів для комплексного визначення його організаційно-інституціональних характеристик. Внутрішньосистемна сутність

інтелектуального потенціалу як системного утворення дала змогу провадити структурно-комплексний аналіз процесу формування з послідовним залученням усіх компонентів. Обґрунтовано, що базовою компонентою потенціалу є освітня сфера, яка формує інтелект, наділяючи людину-носія інтелекту здатністю мислити, набувати знань, вмінь, навиків, займатися самоосвітою. Інтелектуальний потенціал зберігає і розвиває наукова сфера, завданням якої є продукувати нові знання, розвивати усі види наукових досліджень і пропонувати національній економіці наукові методи розв'язання складних проблем динамічного розвитку. Наступна компонента потенціалу – культурна сфера – особлива форма вияву людської свідомості та реалізації розумових, творчих і інтелектуальних здібностей. Власне культура збагачує інтелектуальний потенціал і надає йому характеристик творчості, винахідливості, креативності тощо. Найвищий рівень системної ієрархії займає духовність як вияв самоорганізації, самопізнання та самовідтворення суспільства.

Візуалізація внутрішньоструктурної будови інтелектуального потенціалу дала підстави сформулювати й обґрунтувати концепт «піраміди інтелектуального потенціалу» та довести ефект емерджентності, коли вищий рівень інтелектуального потенціалу держави досягається за умови синергії всіх внутрішніх компонентів. Зроблено висновок, що інтелектуальний потенціал держави є продуктивною силою, а носії інтелекту – якісним трудовим ресурсом національної економіки. Відповідно до аксіологічного підходу, інтелектуальний потенціал держави слугує високоефективним і стратегічним ресурсом економіки держави, спроможним забезпечити необхідні і достойні умови функціонування і розвитку соціально-економічної макросистеми.

У роботі конкретизовано і доповнено термінологічний інструментарій теорії економічної безпеки держави. З'ясовано, що основою формування та розвитку всіх суспільних систем є діяльність людини, яка впливає на характер її економічної поведінки у будь-яких проявах, зокрема у загрозі потенційно можливій або реальній дії, здатна завдати як матеріальної, так і нематеріальної шкоди; конкретна форма реалізації загрози – це небезпека. Науково обґрунтовано, що деструктивні чинники залежно від ступеня їх реалізації проявляються у визначеній просторовій області, утворюючи умовні «зони»: «загроз», «небезпеки», «зону збитків». Відтак, коли вплив негативних чинників не проявляється і не загрожує ефективному функціонуванню об'єкта безпеки, ситуація розглядається як «зона безпеки». Декомпозиція понять «безпека – загроза – небезпека» у тривимірній площині «зони – індикатори – засоби протидії загрозам» (рис. 1) дає підстави для обґрунтування висновку про те, що «зона безпеки» відповідає такому стану економіки, за якого надійно захищені життєво важливі інтереси особи і держави, створені умови для розвитку людського й інтелектуального потенціалу, застосовуються превентивні до загроз засоби. Своєю чергою, «зона загроз» – це стан економіки, коли вірогідність реалізації загроз невисока, а органам державного управління доцільно здійснювати стабілізаційні заходи. «Зона небезпеки» характеризується високою вірогідністю загроз для об'єкта безпеки та необхідністю ухвалення рішень щодо оперативного реагування. «Зона збитків» відповідає ситуації, коли руйнівні наслідки загроз незворотні, а об'єкту безпеки завдано шкоди або руйнування, і він, відповідно, потребує запровадження засобів відновлення.

Рис. 1. Декомпозиція понять «безпека – загроза – небезпека» у тривимірній площині «зони – індикатори – засоби протидії загрозам»

Акцентовано, що економічна безпека є багаторівневим і багатоаспектним явищем із просторовою структурою – з вертикальними (мега-, макро-, мезо- та мікро-) та горизонтальними (зовнішньоекономічна, макроекономічна, виробнича, енергетична, фінансова, інвестиційна, інноваційна, продовольча, демографічна, соціальна та інтелектуальна безпека) рівнями. Економічна безпека держави інтерпретується як здатність національної економіки з використанням автоматичних стабілізаторів і засобів спеціального впливу, з одного боку, зменшити негативний вплив деструктивних чинників і забезпечувати саморозвиток, з іншого, – через нагромадження інтелектуального потенціалу прискорити запровадження інноваційних засад економічного розвитку.

Зважаючи на об'єктивні закономірності створення та функціонування складних штучних систем, акцентовано увагу на тому, що система економічної безпеки держави є відкритою, активною, динамічною, підпорядкованою конкретним цілям, самоорганізованою на основі закону синергії та функціонує за принципами законності, системності, комплексності, прозорості, взаємодії, гнучкості, своєчасності, безперервності.

Уточнення дефініцій понять «інтелектуальний потенціал» і «система економічної безпеки» дало змогу встановити взаємозв'язки між цими поняттями та укласти логічну послідовність дослідження з урахуванням дуалістичного позиціонування інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки, зокрема: інтелектуальний потенціал, з одного боку – стратегічний ресурс, або гарант безпеки (інструмент впливу на національну економіку), а з іншого – об'єкт безпеки, що потребує надійного захисту (рис. 2).

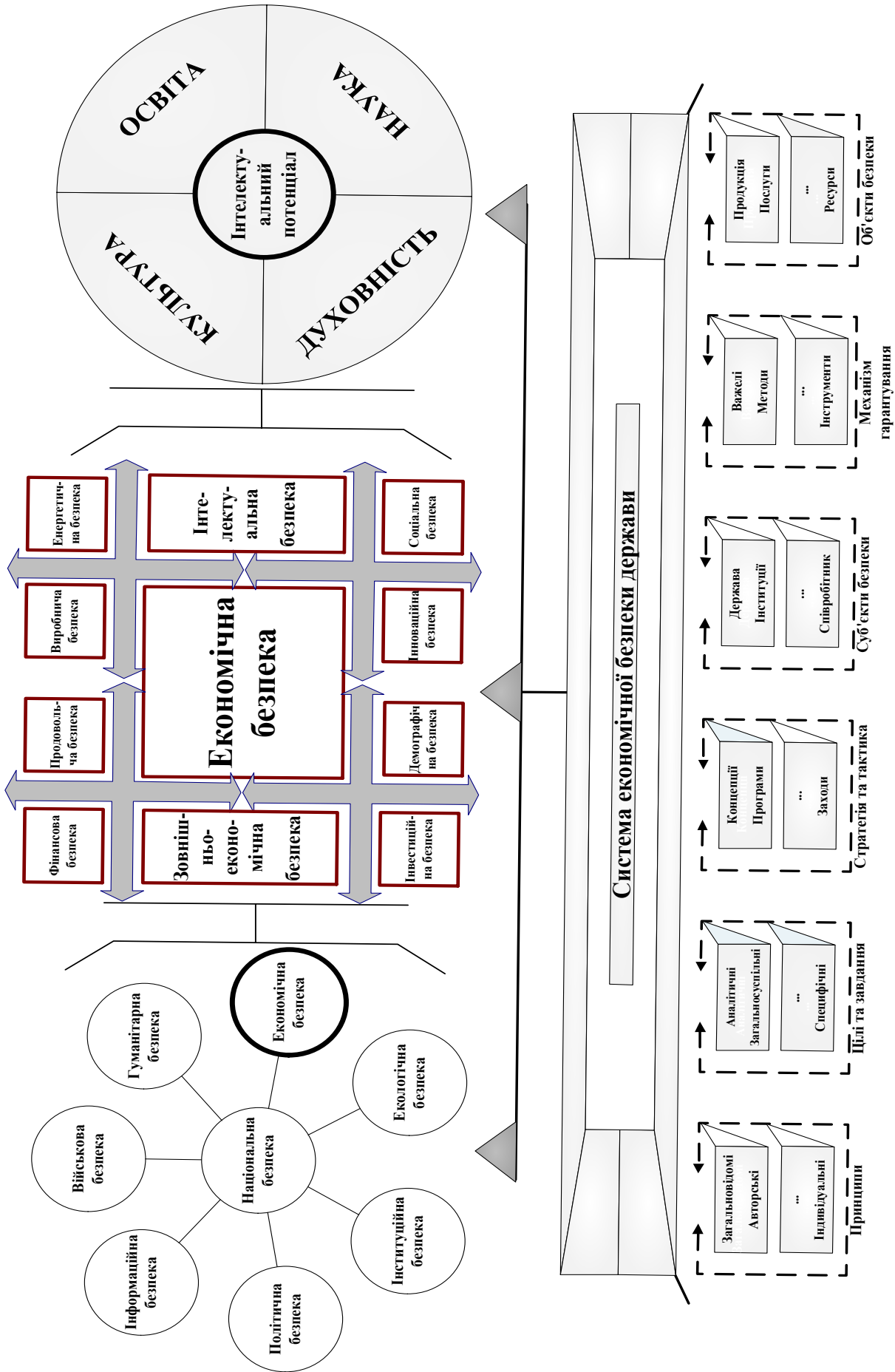

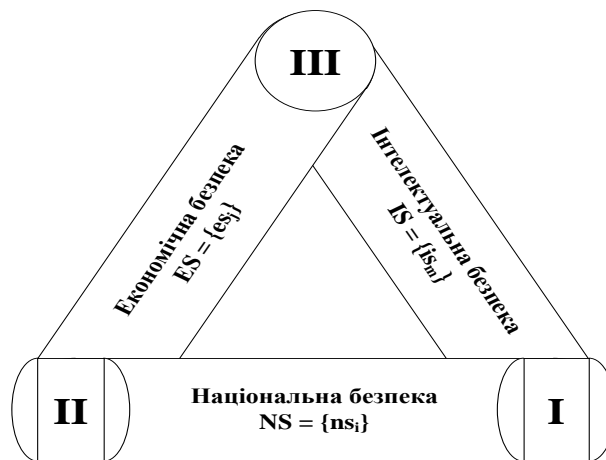
Рис. 2. Концептуальна схема колокації інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки держави (у взаємозв'язку з круговою, радіальною та закритою коловою структурою елементів схеми)

Інтелектуальна безпека є невід’ємним елементом системи економічної безпеки держави, що відповідає за такий стан відносин в інтелектуальній сфері, за якого створюються умови, необхідні для збереження, ефективного використання і розвитку інтелектуального потенціалу, та підтверджує її органічну єдність з економічною безпекою держави за допомогою теорії множин і логіки:

$$\left\{ \begin{array}{l} IS \subseteq NS \\ ES \subseteq NS \end{array} \right. \left| \forall NS = \{ns_i\} \stackrel{def}{=} \left\{ \begin{array}{l} IS \stackrel{def}{=} IS \cup ES \cup NS \equiv S, \\ ES \end{array} \right. \right. \quad (1)$$

де $NS = \{ns_i\}$, $ES = \{es_j\}$, $IS = \{is_m\}$ – множини елементів (індикаторів) у сферах національної, економічної та інтелектуальної безпеки відповідно; S – безпека.

Модель взаємозв’язку множин національної, економічної й інтелектуальної безпеки зображена на рис. 3.

Рис. 3. Пересічна модель взаємозв’язку множин національної, економічної та інтелектуальної безпеки

Інтелектуальна безпека держави базується на принципах правового, інформаційно-аналітичного, організаційного, інституціонального, фінансового та соціального забезпечення.

У другому розділі «**Методологія дослідження інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки держави**» обґрунтовано методологічні засади дослідження інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки держави, визначено структурно-функціональні параметри інтелектуального потенціалу держави, проаналізовано методичні підходи та запропоновано нову методику оцінювання інтелектуального потенціалу держави з урахуванням внутрішньоструктурних параметрів, описано алгоритм її реалізації в умовах конкурентного середовища.

Методологія дослідження інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки включає основні теоретичні положення; понятійно-категорійний апарат; систему наукових принципів (системності, комплексності, єдності теорії і практики, об’єктивності, розвитку, абстрагування, декомпозиції) і підходів (системний, системно-структурний, аксіологічний, системно-ієрархічний, інтегрально-оціночний, комплексно-функціональний), на основі яких здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів наукового дослідження; методику оцінювання інтелектуального потенціалу держави та рівня інтелектуальної безпеки

держави; організаційно-структурні схеми; концептуальну модель державної політики протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу.

Враховуючи дуалістичний характер інтелектуального потенціалу у контексті економічної безпеки держави, запропоновано принцип контрверсійності як методологічний інструмент дослідження впливу інтелектуального потенціалу на рівень економічної безпеки держави, з одного боку, та створення інституціонального базису для його ефективного використання і розвитку – з іншого. Внутрішня природа інтелектуального потенціалу найповніше розкривається через функції, з-поміж яких найважливішими є теоретико-пізнавальна; естетично-просвітницька; світоглядно-виховна; соціально-стимулююча; практично-аналітична; стратегічно-захисна (рис. 4). Виконання перелічених функцій створює підстави для провадження державної політики в сфері вищої освіти і науки, прискорення процесів інтеграції наукових знань й технологічних рішень, формування розгалуженої інноваційної інфраструктури і переходу до етапу якісного зростання та раціонального використання інтелектуального потенціалу, а, отже, для економічного зростання та забезпечення високого рівня економічної безпеки держави.

Рис. 4. Функціональна структура інтелектуального потенціалу держави

На основі аналізу наукових джерел з'ясовано, що стадіями трансформації інтелектуального потенціалу є формування, збереження, нагромадження, розвиток, відтворення, використання, збагачення, руйнування (деградація). Застосування контент-аналізу наукових публікацій (близько 30 тис. за останні 20 років) дало можливість виявити найбільш досліджувані функціонально-трансформаційні стадії: формування (22,38%); розвиток (20,26%); використання (19,10%); збереження (19,07%); нагромадження (9,28%); відтворення, у тому числі самовідтворення (5,43%); збагачення (4,43%); degradaція (0,05%).

Проаналізовано усталені методичні підходи до оцінювання інтелектуального потенціалу на макро- і мезорівнях системної ієрархії та запропоновано методологію оцінювання рівня інтелектуального потенціалу з використанням положень теорії множин, математичної логіки, формалізовану методами математичного програмування для досягнення максимального рівня інтелектуального потенціалу (рис. 5):

$$F\{X_{i,j}^N | X_{i,j}^C\} \equiv opt \rightarrow \langle \min | \max \rangle, \forall i = \overline{1, n}, j = \overline{1, m}; \quad (2)$$

при обмеженнях:

$$X_{i,j}^C = 1 - X_{i,j}^N, \forall i = \overline{1, n}, j = \overline{1, m}; \quad (3)$$

$$X_{i,j}^N = \frac{X_{i,j}}{\sum_{i=1}^n X_{i,j}}, \forall i = \overline{1, n}; \quad (4)$$

$$F\{X_{i,j}^N | X_{i,j}^C\} \rightarrow \langle \min \{X_{i,j}^N | X_{i,j}^C\} \max \{X_{i,j}^N | X_{i,j}^C\} \rangle, \forall i = \overline{1, n}, j = \overline{1, m}; \quad (5)$$

$$O_j(I_i) = O_{j+1}(I_i), \forall i = \overline{1, n}, j = \overline{1, m}, \quad (6)$$

де рівняння (2) – визначення напрямку оптимізації для показників-стимуляторів і показників-дестимуляторів (для останніх напрям оптимізації коригується на протилежний); (3) – проведення процедури коригування для показників-дестимуляторів з метою формування єдиного напрямку оптимізації; (4) – нормування показників; (5) – можливість зворотної трансформації або зміни напрямку оптимізації; (6) – визначення кількості досліджуваних об'єктів або множин O_j та проміжних показників.

Застосування запропонованої методики дає змогу: по-перше, оцінити фактичний рівень інтелектуального потенціалу держави за досліджуваний період і визначити тенденцію змін на найближчі кілька років; по-друге, здійснити аналіз динаміки коливань обчисленого індикатора рівня інтелектуального потенціалу з метою виявлення можливих резервів його зростання; виявити, систематизувати й проаналізувати чинники впливу, зокрема деструктивні, та ідентифікувати системні загрози; по-третє, розробити концептуальні положення державної освітньої, науково-технологічної та інноваційної політики розвитку й використання інтелектуального потенціалу.

Головним концептом методології дослідження інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки держави стало виокремлення інтелектуальної безпеки як невід'ємної компоненти, гармонізованої з процесом розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу. Використання авторського визначення інтелектуальної безпеки дає змогу аргументувати її пріоритетність у порівнянні з науково-технологічною та інвестиційно-інноваційною. Наголошено, що саме інтелектуальна безпека відображає захищеність освітньої, а відтак, наукової сфери національної економіки від впливу деструктивних чинників та загроз і водночас залежить від ступеня розвиненості інституціональної системи, впровадження інноваційних процесів, залучення фахівців до високотехнологічних галузей національної економіки.

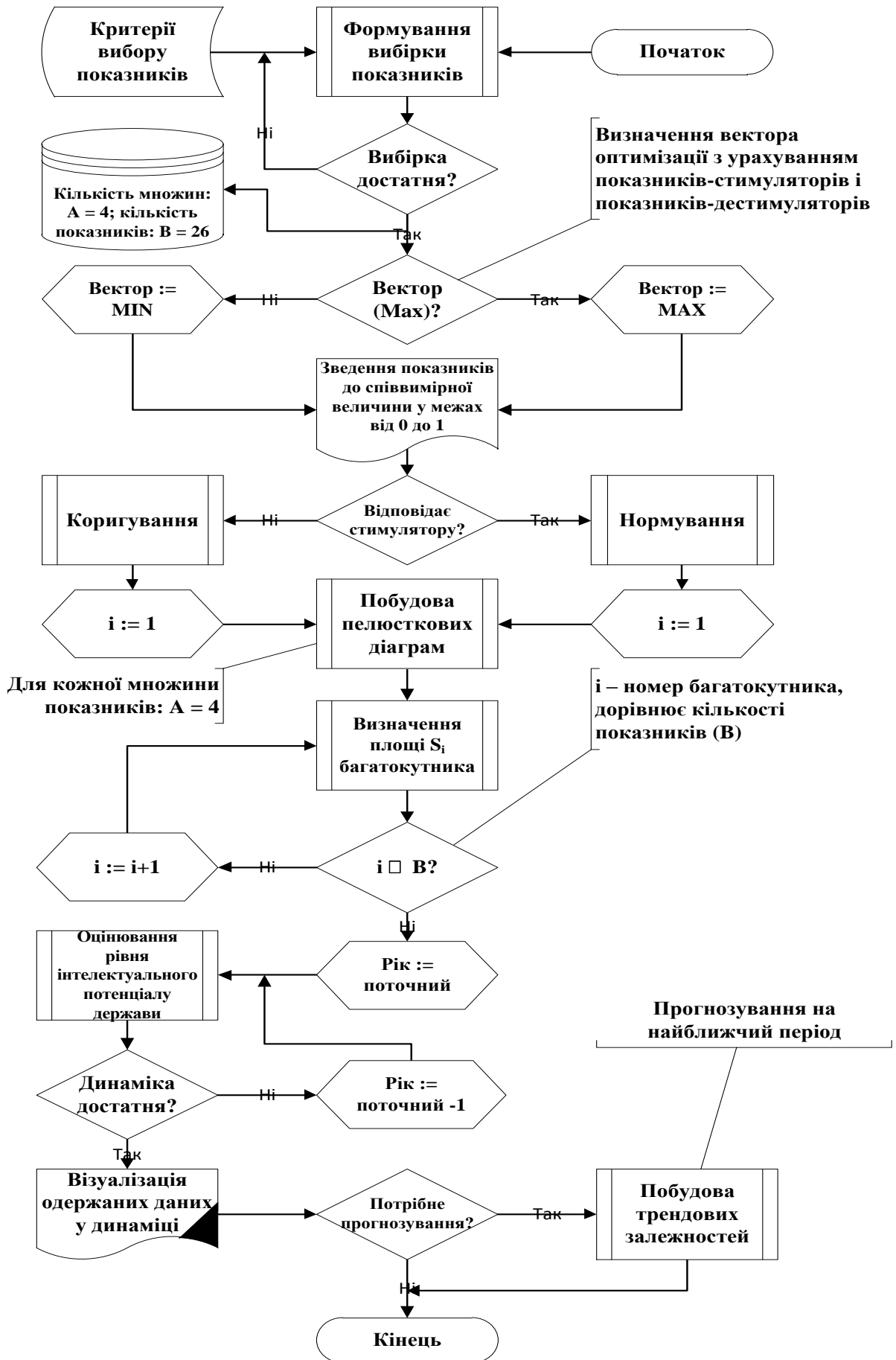

Рис. 5. Логічна послідовність оцінювання рівня інтелектуального потенціалу держави

У третьому розділі «Системні характеристики процесу розвитку інтелектуального потенціалу України» проаналізовано етап реформ вищої освіти в Україні та визначено її роль у формуванні інтелектуального потенціалу, доведено важливість науки як продуктивної сили суспільства для розвитку інтелектуального потенціалу та зміцнення економічної безпеки держави, висвітлено вплив культурно-духовних чинників на розвиток інтелектуального потенціалу України, обчислено рівень інтелектуального потенціалу України.

За результатами проведеного аналізу підкреслено, що чинна в Україні система закладів освіти є достатньо розгалужена, відкрита і залишається конкурентоспроможною в глобальній економіці за окремими галузями знань (ІТ-технології, природничі науки, інженерія). Водночас викликає занепокоєння якість наданих освітніх послуг, у зв'язку з чим здійснено компаративний аналіз кадрового забезпечення вищих навчальних закладів (ВНЗ) державної і приватної власності за такими визначальними критеріями: частка штатних працівників і сумісників; якість викладацького складу (наявність наукових ступенів і вчених звань); співвідношення кількості штатних працівників і студентів. Результати дослідження підтвердили, що за якісним складом і відповідно до нормативів співвідношення чисельності викладачів і студентів вітчизняні ВНЗ конкурентоспроможні в наданні освітніх послуг високої якості, при цьому приватні ВНЗ потерпають від нерівності умов доступу до ресурсів, недосконалості вітчизняного інституціонального базису. Виявлено також тенденцію до поліпшення якісного складу науково-педагогічних працівників, щорічний приріст кількості фахівців вищої кваліфікації, зокрема збільшення частки випускників-фахівців вищої кваліфікації із захистом дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів у загальній чисельності випускників: для кандидатів наук вона становила 26% у 2014 р. проти 18% у 2005 р.; для докторів наук – 32 і 14% відповідно. Визначено, що 30–40% із числа аспірантів не виявляють інтересу до наукової роботи; у встановлений термін докторську дисертацію захищає лише кожен десятий докторант; випускники аспірантури зазвичай не поповнюють штатні посади співробітників кафедр ВНЗ через дестимулюючу роль заробітної плати.

Для критичного аналізу стану вітчизняної науки використано індикатор залучення наукового потенціалу до макроекономічних процесів через взаємозв'язки між макроекономічними показниками та показниками використання наукового потенціалу, результати якого довели сталу тенденцію до зменшення частки обсягів витрат на наукові та науково-технічні роботи до ВВП, що є причиною недостатньо наукової активності. Акцентовано, що цей показник характеризує рівень фінансування НДДКР та інновацій і за позитивної динаміки набуває домінантних передумов зростання обсягу виробництва високотехнологічної продукції (послуг). Проте такі необхідні структурні зміни ВВП у напрямі збільшення наукомістких виробництв на даний час не відбуваються, а темпи розвитку сфери науки не відповідають попиту національної економіки на новітні технології.

Аналіз джерел фінансування витрат на виконання НДДКР в Україні у період 2005–2015 рр. показав, що близько половини фінансових ресурсів спрямовуються на виконання науково-технічних розробок, четверта частина – на фундаментальні

дослідження, 17–18% – на прикладні дослідження. Для визначення ефективності використання наукового потенціалу застосовано співвідношення частки витрат на наукові дослідження у розрахунку на одного науковця та чисельності науковців. Динаміці частки витрат на наукові дослідження у розрахунку на одного науковця властива позитивна тенденція, динаміці чисельності науковців – негативний тренд (коефіцієнт кореляції дорівнює - 0,986).

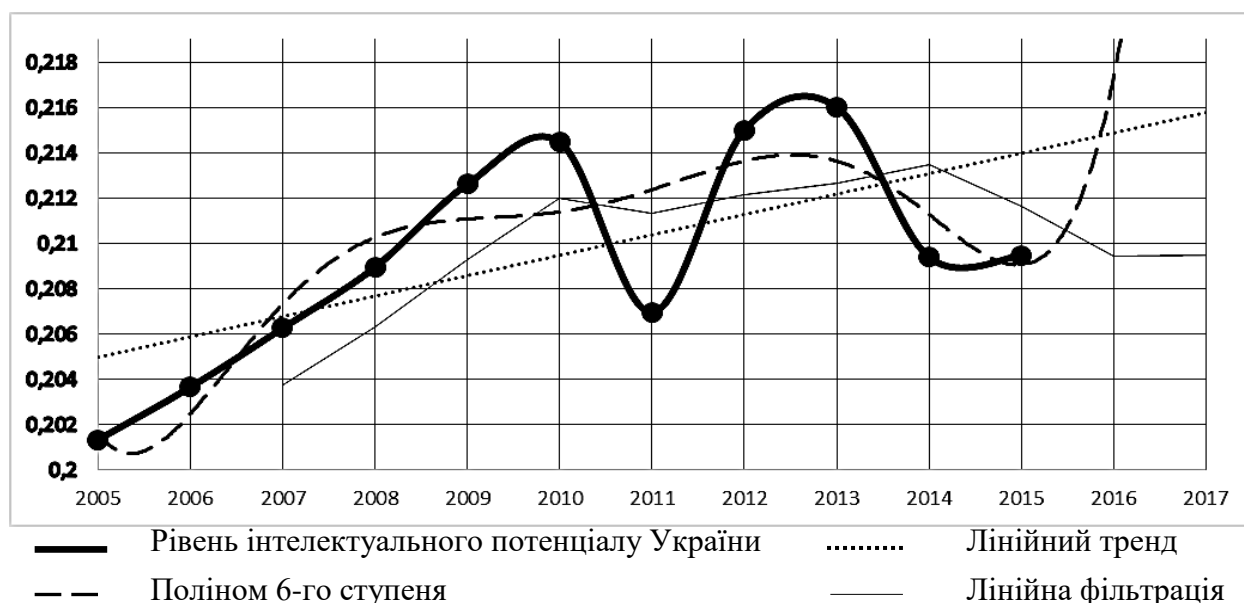
Структурний аналіз впливу культурно-духовних чинників на розвиток інтелектуального потенціалу України засвідчив, що поглиблення інтеграції вітчизняної культури до європейського та світового культурного простору сприяє розширенню міжнародних культурних зв'язків, а поступове проникнення ринкових відносин у сферу культури – пожвавленню приватної ініціативи у створенні сучасних осередків культури. Важливого значення у культурній сфері соціуму набувають приватні музеї та недержавні мистецькі заклади. Водночас акцентовано увагу на тому, що у сфері культури спостерігаються різноспрямовані тенденції: утвердження демократичних засад державної політики і, з метою усунення надмірного регулювання культуротворчих процесів, держава необґрунтовано покладається на дію ринкових механізмів, що в умовах глобальних соціокультурних викликів не забезпечують виконання належних функцій.

Аналіз стану книговидавництва показує зростання середньорічних накладів друкованої продукції за останні десять років, причому найшвидшими темпами зростають обсяги випуску газет і журналів, надмірно повільно – обсяги випуску книг і брошур, що відображає недооцінку державою ролі книги для суспільного розвитку і як наслідок – від'ємні темпи приросту бібліотечного фонду та забезпеченості населення книгами. Водночас спостерігається позитивний вплив на розвиток інтелектуального потенціалу України музейної справи, театрального мистецтва та концертної діяльності.

Передумовою позитивних зрушень у соціально-економічному житті держави є духовний чинник розвитку інтелектуального потенціалу. Доведено, що висока духовність суспільства слугує гарантом запобігання аморальності та злочинності у державі. Позитивний вплив духовності як складової інтелектуального потенціалу підтверджує тенденція до зменшення кількості зареєстрованих злочинів і засуджених у розрахунку на 100 тис. осіб протягом останніх років. Отже, динаміка змін коефіцієнта злочинності обернено пропорційна до фаз ділового циклу. Так, економічне зростання у період 2001–2008 рр. супроводжувалося зменшенням кількості зареєстрованих злочинів (найменша кількість спостерігалася у 2008 р.) Зроблено висновок, що економічне зростання, яке супроводжується духовним піднесенням суспільства, значною мірою протидіє деструктивним чинникам, зокрема девіантній поведінці.

Виявлено і підтверджено позитивний вплив релігійно-духовних чинників на зростання інтелектуального потенціалу України через просвітницьку, культурну, наукову, соціальну діяльність релігійних інституцій. На даний час в Україні створено необхідні умови для об'єктивної оцінки та правдивого висвітлення внеску церковних інституцій у розвиток національної культури, зростання довіри до церкви, її моральних авторитетів.

Результати аналізу впливу освітньо-наукових і культурно-духовних чинників на розвиток та ефективне використання інтелектуального потенціалу послужили підґрунтям для визначення динаміки інтелектуального потенціалу України за новою методикою (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка інтелектуального потенціалу України у 2005–2015 рр. і прогноз на 2016–2017 рр.

Оцінка динаміки рівня інтелектуального потенціалу України за аналізований період і побудовані трендові залежності з прогнозом на найближчий період часу підтвердили припущення про зростання загального рівня інтелектуального потенціалу:

$$y = 0,0009x - 1,6056; R^2 = 0,3981, \quad (7)$$

$$y = 2E-06x^6 - 0,0228x^5 + 114,42x^4 - 306675x^3 + 5E+08x^2 - 4E+11x + 1E+14; R^2 = 0,7483, \quad (8)$$

де y – значення трендової функції (рівня інтелектуального потенціалу поточного року); x – значення року дослідження; R^2 – коефіцієнт достовірності апроксимації.

Рівняння (7, 8) підтверджують позитивну тенденцію зміни рівня інтелектуального потенціалу, зокрема поліном 6-го ступеня характеризується максимальним ступенем достовірності. Водночас лінійна фільтрація слугує підставою для песимістичного прогнозу, тобто існує вірогідність того, що тренд набуде негативних ознак у форс-мажорних обставинах, що доводить врахування можливостей і змін при проведенні обчислень. Для доведення адекватності моделі оцінки рівня інтелектуального потенціалу проведено моделювання з кількістю експериментів, більшою ніж 300 та похибкою меншою 4%.

Результати дослідження показують, що вигини кривої (рис. 6), яка відображає рівень інтелектуального потенціалу України, зумовлені різноспрямованою динамікою зміни показників і впливом позитивних і негативних чинників. Показано, що динаміка рівня інтелектуального потенціалу України щільно корелює з циклічністю економічного розвитку. На даний час Україна володіє значним інтелектуальним потенціалом і підтверджує тезу про те, що інтелектуальний

потенціал є головним параметром економічної міці держави і стратегічним ресурсом розвитку.

З метою оцінки ефективності використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки України використано метод огортаючих даних (модель, орієнтована на «вихід»; як «вхідні» параметри розглядалися показники інтелектуального потенціалу (26 показників), за «вихідний» параметр – рівень економічної безпеки). Результати аналізу дають підстави для висновку, що впродовж 2005–2014 рр. основні компоненти інтелектуального потенціалу використовувалися неефективно, про відносну ефективність використання можна стверджувати лише в 2011 та 2014 рр. (відповідні коефіцієнти дорівнюють 1,0 та 1,04). Доведено, що для виявлення причинно-наслідкових зв'язків між чинниками та факторами ефективного використання інтелектуального потенціалу доцільно використовувати методи системно-динамічного моделювання.

У четвертому розділі «Інтелектуальна безпека як компонента системи економічної безпеки держави» типологізовано об'єкти інтелектуальної безпеки та доповнено критеріальні ознаки, обчислено інтегральний індекс інтелектуальної безпеки України, ідентифіковано і структуровано загрози інтелектуальній безпеці, розвитку інтелектуального потенціалу, систематизовано суб'єкти забезпечення інтелектуальної безпеки України за їх правовим статусом, принципами організації та функціями.

Інтелектуальна безпека є домінантною компонентою економічної безпеки, підґрунтям для використання інноваційних засад господарювання, переходу до вищих технологічних укладів, є тією сполучною ланкою, що інтегрує освіту, науку та виробництво в єдиний інноваційний механізм, і таким чином забезпечує вищий рівень економічної безпеки держави. Системний аналіз об'єктів інтелектуальної безпеки як керованих елементів, що зазнають впливу деструктивних чинників і потребують надійного захисту суб'єктами безпеки, дає підстави згрупувати їх на: об'єкти інтелектуальної власності, носії інтелекту, інтелектуальні інститути, інтелектуальну діяльність, інвестиції в нематеріальні активи, інтелектуальний потенціал, які покладено в основу вибору цілісної сукупності індикаторів інтелектуальної безпеки держави на засадах системності, комплексності, адекватності, безперервності.

Композиція методології інтегрального оцінювання та факторного аналізу, зокрема методу головних компонент – для обчислення вагових коефіцієнтів, *t*-критерію – для визначення граничних значень і мультиплікативної форми запису інтегрального індексу інтелектуальної безпеки України дає змогу обчислити та у динаміці відобразити рівень інтелектуальної безпеки України (табл. 1, рис. 7).

Динаміка інтегрального індексу інтелектуальної безпеки України відображає унікальність умов і характеристик розвитку інтелектуального потенціалу, істотний вплив деструктивних чинників у передкризові і кризові періоди та поживавлення інтелектуально-інноваційної діяльності у періоди ділової активності. Обґрунтовано, що значення інтегрального індексу в межах між нижнім граничним і нижнім оптимальним значеннями сигналізує про недооцінку органами державного управління пріоритетності освіти і науки та вагомості їх ролі у зміцненні економічної безпеки у глобальному середовищі.

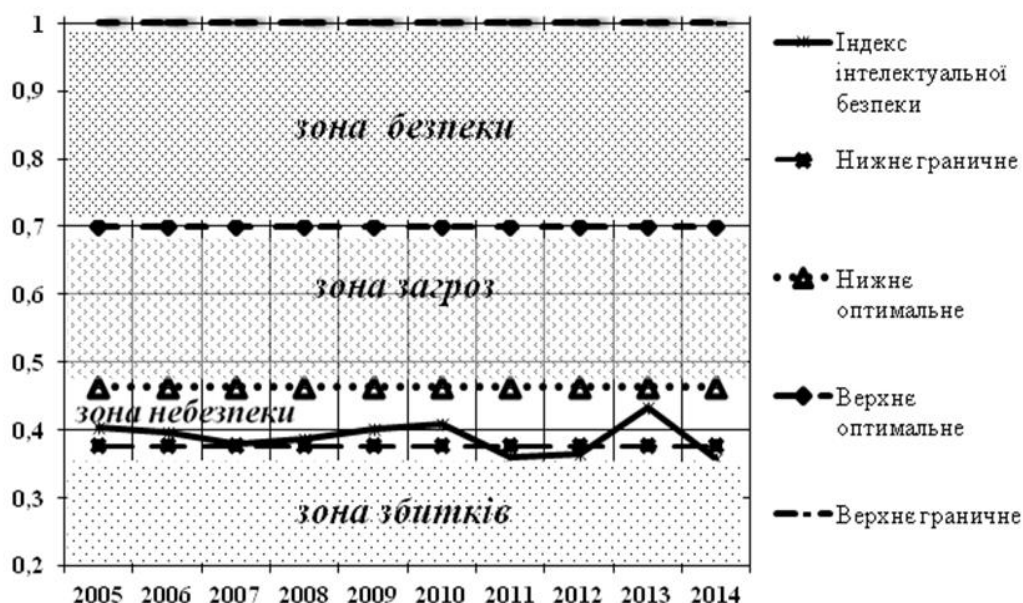
Інтегральний індекс інтелектуальної безпеки України, 2005-2014 рр.

Рік	Обсяги випуску (виробництва) товарів і послуг у професійній, науковій, технічній діяльності та освіті, % ВВП (С)*	Частка інвестицій у нематеріальні активи у загальному обсязі капітальних інвестицій, % (С)	Чисельність фахівців вищої кваліфікації на 100 тис. населення (С)	Кількість ВНЗ і наукових організацій на 100 тис. населення (С)	Коефіцієнт патентної активності (кількість виданих патентів на винаходи, корисні моделі, промислові зразки) на 10 тис. населення (С)	Інтегральний індекс інтелектуального потенціалу (С)	Чисельність фахівців вищої кваліфікації, що вибули на ПМП за кордон на 100 тис. населення (Д)**	Кількість злочинів, учинених у сфері інтелектуальної власності на 100 тис. населення (Д)	Інтегральний індекс інтелектуальної безпеки України
	Нормалізовані значення								
2005	0,8445	0,5555	0,6030	0,8910	0,6790	0,2013	0,1680	0,0979	0,4029
2006	0,8501	0,6150	0,6390	0,8729	0,7781	0,2037	0,2053	0,0578	0,3957
2007	0,8437	0,5754	0,6653	0,8581	0,8542	0,2063	0,1682	0,0439	0,3791
2008	0,8464	0,4563	0,6984	0,8481	0,8444	0,2090	0,2910	0,0435	0,3858
2009	0,8846	0,6150	0,7344	0,8354	0,8245	0,2126	0,2791	0,0419	0,4009
2010	0,8206	0,7341	0,7636	0,8199	0,8053	0,2145	0,2209	0,0478	0,4076
2011	0,7551	0,7142	0,7774	0,7966	0,8436	0,2070	0,1621	0,0243	0,3605
2012	0,8803	0,5754	0,8082	0,7691	0,8112	0,2150	0,1531	0,0300	0,3654
2013	0,9102	0,7936	0,8332	0,7342	0,8645	0,2160	0,3054	0,0537	0,4337
2014	0,5098	0,6685	0,8000	0,6384	0,9310	0,2090	0,1742	0,0344	0,3566
<i>Вагові коефіцієнти</i>	0,0929	0,1212	0,1600	0,1614	0,1045	0,1595	0,0727	0,1278	

* (С) – показник-стимулятор; ** (Д) – показник-дестимулятор

Низький рівень інтелектуальної безпеки України значною мірою зумовлений впливом дестабілізуючих чинників, які набувають форми реальних загроз, зокрема нормативно-правового, інституціонального, організаційно-управлінського, соціального, суб'єктивного, глобалізаційного та суміжного характеру. Аналіз деструктивних чинників розвитку вітчизняної освітньої сфери за походженням і формою прояву покладено в основу виокремлення загроз освітній сфері: постійний освітньо-кваліфікаційний дисбаланс; нівелювання цінності диплома про вищу освіту та споживацьке ставлення до освіти; перетворення України на «країну дипломів», або «дипломованих безробітних»; втрата вищою школою висококваліфікованих кадрів; корупція як інституціональна деформація; дефундаменталізація вищої освіти. До загроз деструкції наукового сектора віднесено: зменшення кількості фундаментальних наукових розробок, НДДКР; втрата конкурентних переваг в окремих високотехнологічних виробництвах; зростання частки іноземних замовлень; наукова (інтелектуальна) еміграція; зниження попиту виробничого сектора на науково-технічні розробки і вітчизняні технології; перманентна залежність

Рис. 7. Динаміка рівня інтегрального індексу інтелектуальної безпеки України у порівнянні з вектором граничних значень, 2005–2014 рр.

вітчизняної науки і виробництва від імпорту застарілих технологій та об'єктів промислової власності. Нищівного руйнування зазнає культурна сфера України через такі виявлені загрози: виникнення «культурної пастки»; зростання культурної колонізації під впливом глобалізації і мегарегіоналізації; втрата культурної самобутності. У духовній сфері до найістотніших загроз належать: нівелювання моральних і духовних цінностей; духовний занепад і втрата християнських ціннісних орієнтирів; формування духовного вакууму, або «духовної пустелі»; пропагування духовного та інтелектуального насильства.

В умовах інформаційної невизначеності та динамічно змінного соціально-економічного середовища загрози розвитку і використанню інтелектуального потенціалу посилюються системною кризою вітчизняної економіки, соціальною напругою у суспільстві, глобалізаційними викликами. Використання методу нечітких множин у процесі аналізу впливу системних загроз (вхідні змінні $x_1, x_2, \dots, x_9$) на економічну безпеку держави (вихідна змінна y) дало змогу визначити оптимальні значення вибраних вхідних параметрів для досягнення оптимального рівня економічної безпеки держави (табл. 2).

Зроблений акцент на ролі органів державної влади, місцевого самоврядування та громадянського суспільства у захисті національних інтересів в інтелектуальній сфері, зокрема визначено провідну роль органів законодавчої, виконавчої та судової влади у формуванні інституціонального забезпечення інтелектуальної безпеки та організації його дотримання. Особливої уваги заслуговує аналіз співпраці між Україною та міжнародними організаціями у глобальній, мегарегіональній і національній безпеці, науково-технічна кооперація, міжнародний трансфер технологій, науково-освітнє і культурно-духовне співробітництво.

**Показники досягнення оптимального рівня економічної безпеки держави
за індикаторами якості вищої освіти, науково-технологічної готовності
та економічного розвитку**

Значення	Якість вищої освіти			Науково-технологічна готовність			Економічний розвиток			Економічна безпека, %, у
	Якість системи освіти, x ₁	Підвищення кваліфікації персоналу, x ₂	Соціальний розвиток, x ₃	Інновації та креативність, x ₄	Науковість ВВП, %, x ₅	Технологічна готовність, x ₆	Рівень корупції, x ₇	Рівень злочинності, x ₈	Рівень економічної свободи, x ₉	
Оптимальні*	6,56	5,0	70,3	5,01	2,5	6,04	84,4	45	81,3	70,0
	4,44	5,0	76,9	4,84	3,27	5,17	65,2	33,6	81,3	
	5,5	6,55	56,3	5,73	2,5	3,44	86,4	34,8	75,3	
Фактичні**	4,0	3,9	66,43	3,55	0,77	3,45	26	49,43	46,8	44,0

* Розраховані методом нечітких множин

** Для України за даними Індексів глобальної конкурентоспроможності, соціального розвитку, злочинності, сприйняття корупції, економічної свободи, 2015 р.

У п'ятому розділі «Стратегічні пріоритети розвитку і раціонального використання інтелектуального потенціалу в системі зміцнення економічної безпеки держави» узагальнено світовий досвід використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави і запропоновано форми його адаптування в нашій країні, обґрунтовано концептуальні положення стратегії і засобів протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу, окреслено напрями якісного зростання інтелектуального потенціалу в Україні.

Вивчення досвіду використання освіти і науки у процесах накопичення і розвитку інтелектуального потенціалу різними державами дало змогу виокремити особливості континентальної, атлантичної та східноазійської моделей управління вищою освітою. Зроблено акценти на корисних для реформування української системи освіти напрямках і формах: формування дієвої мережі дослідницьких університетів і проведення більшої частки фундаментальних досліджень на їх базі; прискорений розвиток державно-приватного партнерства в освіті і науці; оновлення навчальних програм, адекватних сучасним вимогам до якості освітніх послуг, впровадження міждисциплінарних курсів; конкурсне фінансування науково-дослідних програм і проектів за участю держави та міжнародних фінансових організацій; розширення фінансової автономії ВНЗ за рахунок залучення приватних фінансових ресурсів, створення благодійних інвестиційних фондів; пошук співпраці ВНЗ з підприємництвом для удосконалення інституціонального базису національної економіки.

Визначення основних тенденцій функціонування сфери культури і духовності у глобальному вимірі дає можливість зробити висновок, що лише за умови досконалого інституціонального забезпечення можна досягти належного рівня економічної безпеки держави. Охарактеризовано переваги та недоліки патерналістської,

інвестиційної та стимулюючої моделей державної підтримки сфери культури, особливості залучення додаткових фінансових ресурсів провідними музеями Європи і світу. Виявлено позитивний вплив релігійно-духовних чинників на зміцнення економічної безпеки держави. Аналіз зарубіжного досвіду підтримки культури і духовності послужив підставою для таких узагальнень: напрацьовані світовою практикою моделі державної підтримки сфери культури є ефективними механізмами гуманітарної політики держави на шляху зміцнення економічної безпеки держави; досвід функціонування інститутів суспільної підтримки культури в США (інституту податкових відрахувань, інституту «відзначених» доларів) повинен стати повчальним прикладом для України, зокрема для тих суб'єктів підприємництва, які є поціновувачами творів культури і мистецтва; триває процес утвердження нового ставлення держави до релігії, переосмислення ролі церкви в суспільному житті, переоцінки пов'язаних з ними культурних надбань.

З метою реалізації Стратегії розвитку і раціонального використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави обґрунтовано концептуальні засади державної політики розвитку і використання інтелектуального потенціалу, що відповідає принципам законності, системності, раціональної доцільності, ієрархічності, субсидіарності, координованості, оперативності, дієвості, синергізму, емерджентності та реалізується за допомогою функціонально інтегрованої сукупності засобів протидії загрозам безпеці розвитку науково-освітнього і культурно-духовного базису національної економіки.

Наголошено на пріоритетній ролі освіти й науки для зміцнення економічної безпеки держави, визначено стратегічні напрями реформування та розвитку освітньої сфери, зокрема: поліпшення якості вищої освіти через упровадження в освітній процес інноваційних технологій, зростання академічної мобільності суб'єктів освітнього процесу, підвищення професійної майстерності професорсько-викладацького складу; формування динамічної моделі фінансування освіти, диверсифікації джерел фінансування; розвиток державно-приватного партнерства; зміцнення матеріально-технічної бази ВНЗ; вироблення у кожного громадянина потреби підвищувати особистий освітній рівень.

Наука як складний соціальний інститут є домінантою науково-технічного й інноваційного розвитку національної економіки, головними напрямками удосконалення якої визнано: стимулювання підприємництва інвестувати науку; посилення конкуренції у сфері бюджетного фінансування НДДКР; поглиблення інтеграції науки та освіти; створення науково орієнтованих вільних економічних зон і технопарків; схвалення програми підтримки молодих науковців; розробка програм співпраці з науковцями-емігрантами. Доведена доцільність ініціювання розробки «Національної програми підтримки фахівців, які одержали вищу освіту за спеціальністю, що визнана пріоритетною» для протидії їх еміграції та відшкодування державних витрат на здобуття освіти. Пріоритетним завданням на короткотермінову перспективу повинна стати розробка «Національної програми обмеження експорту інтелекту та засобів рееміграції українських науковців». Обґрунтовано, що для України виправданою та економічно доцільною є стратегія, за якої держава, сприяючи залученню міжнародних фінансових грантів, трансферу технологій, активно розвиває

інститути інтелектуальної власності, формує національний ринок об'єктів інтелектуальної власності. Запропоновано форми співпраці держави з науковцями-емігрантами і враховуючи те, що вплив інтелекту є не лише негативним явищем, а й зумовлює певний позитивний ефект, необхідно розвивати політику рееміграції.

Дієвими засобами держави щодо підвищення культурного рівня нації повинні стати: розробка державних і регіональних програм розвитку культури і мистецтва; формування інноваційної культури у межах реалізації державної цільової програми інноваційного розвитку української культури; активне впровадження новітніх інформаційних технологій, управлінських методів і підходів, залучення приватного капіталу, спонсорської допомоги, коштів грантових проектів, утвердження економічної самодостатності закладів культури, популяризація і поширення якісного вітчизняного культурно-мистецького продукту; державна підтримка видання культурно-мистецьких часописів, створення культурно-виховних програм для телебачення і радіо, поповнення бібліотечних фондів сучасною науково-популярною та професійною літературою, масштабна комп'ютеризація бібліотечної та музейної справи, збереження і відтворення культурної спадщини, сприяння поверненню в Україну культурних цінностей.

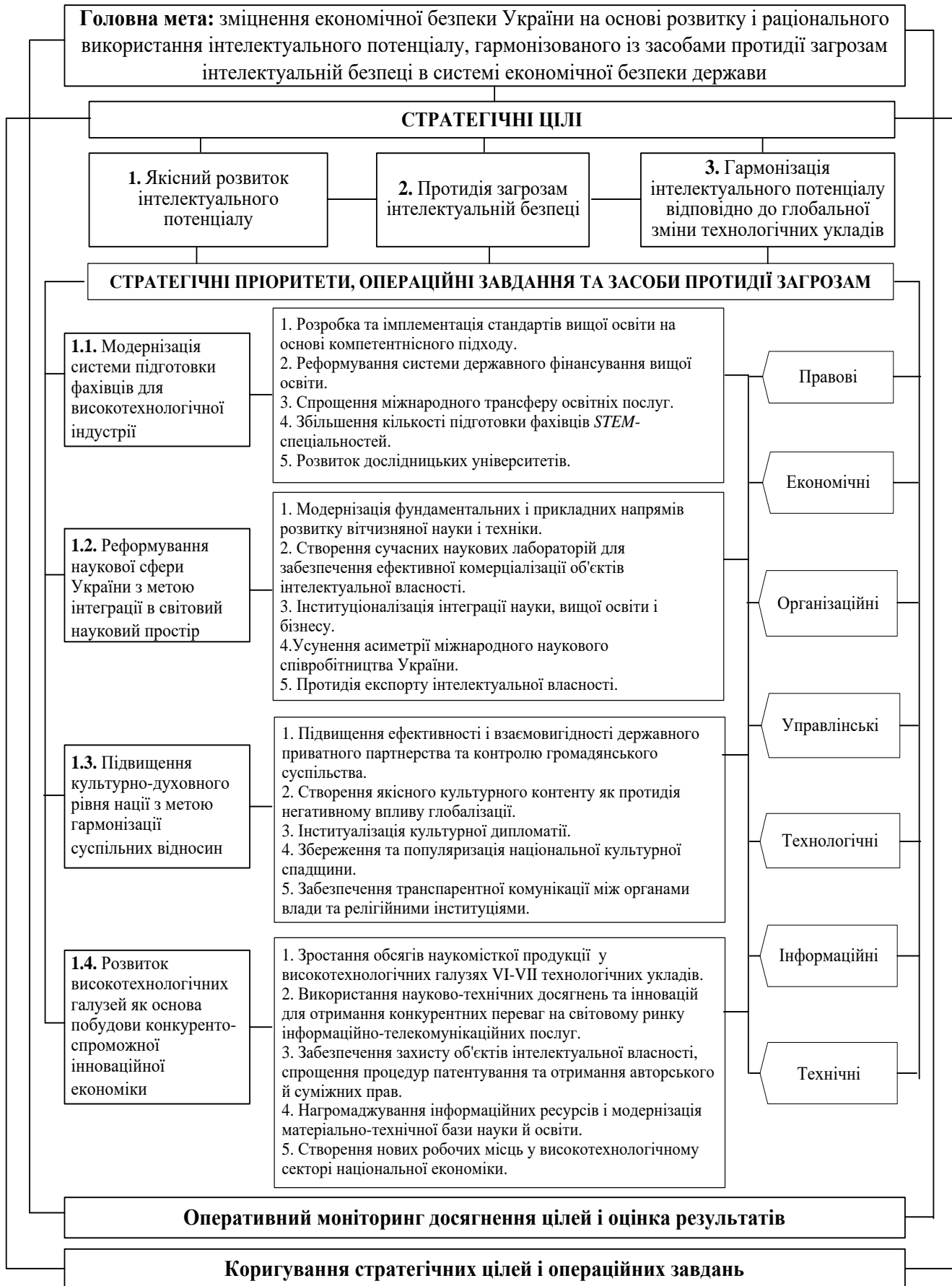
Стратегічними пріоритетами підвищення рівня духовності визначено: утвердження у свідомості громадян традиційних для українців високих морально-етичних цінностей, глибоких християнських, духовних, культурних традицій; розкриття особистісного духовного потенціалу; розвиток духовної культури через виховання високої громадянської культури і патріотизму; запобігання деструктивному впливу на свідомість громадян інформації, що містить елементи агресії, жорстокості, насильства, пропагує антисоціальну поведінку та аморальний спосіб життя; використання потенціалу церкви для духовного відродження суспільства, гармонізація та розвиток державно-конфесійних і міжконфесійних відносин.

Система стратегічних цілей, пріоритетів, операційних завдань і засобів протидії загрозам розвитку та раціональному використанню інтелектуального потенціалу і зміцнення економічної безпеки держави наведена на рис. 8.

Завдяки швидкій інтеграції наукових знань і технологічних рішень, імплементації позитивного зарубіжного досвіду Україна може перейти до фази випереджального нарощування інтелектуального потенціалу та економічного зростання, а отже, забезпечення вищого рівня економічної безпеки держави.

ВИСНОВКИ

У дисертації викладено методологічні і теоретико-методичні основи нового розв'язання важливої науково-прикладної проблеми розвитку і раціонального використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки України. Це дало можливість сформулювати висновки теоретичного, методологічного та науково-прикладного характеру.

Рис. 8. Стратегічні цілі, пріоритети, операційні завдання і засоби протидії загрозам розвитку та раціональному використанню інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави

1. Інтелектуальний потенціал є найліквіднішим активом національної економіки, спроможним гарантувати безпеку, життєдіяльність суспільства та економічне зростання. На підставі результатів поглибленого аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених виокремлено засади дослідження природи інтелектуального потенціалу, уточнено сутність поняття «інтелектуальний потенціал» із позиції ієрархії управлінських рівнів. Запропоновано дефініцію категорії «інтелектуальний потенціал держави», виявлено її взаємовідношення з іншими суміжними поняттями та доведено, що найповніше з'ясувати економічну сутність і призначення інтелектуального потенціалу у регулюванні макроекономічних процесів можна за допомогою теоретичних положень системно-структурного та аксіологічного підходів.

2. Розробку та обґрунтування структурно-ієрархічної моделі системних взаємозв'язків між складовими інтелектуального потенціалу покладено в основу концепта «піраміди інтелектуального потенціалу», що розглядається як чотирирівневе утворення, основою якого є освіта, що бере участь у формуванні людського інтелекту, сферою, яка розвиває і зміцнює інтелектуальний потенціал – наука, особливою формою реалізації творчих та інтелектуальних здібностей людини – культура і духовність як вищий прояв самопізнання і самоорганізації людини.

3. Узагальнення базових положень теорії безпекознавства враховано у тлумаченні економічної сутності таких понять, як «безпека», «загроза», «небезпека», відображення їх у тривимірній площині «зони – індикатори – засоби протидії загрозам» із визнанням того, що економічна безпека держави як складне багатофункціональне поняття характеризує спроможність національної економіки не лише протистояти реальним і потенційним загрозам, а й створювати сприятливі умови для збереження, розвитку та раціонального використання інтелектуального потенціалу держави.

4. Системний аналіз об'єктивних закономірностей створення, формування і функціонування суспільних систем дає підстави розглядати систему економічної безпеки держави з таких базисних позицій: а) як підсистему, що функціонує в системі національної безпеки і спільно з іншими видами безпеки утворює вертикальну ієрархію; б) як сукупність взаємопов'язаних елементів структури (об'єктів безпеки, суб'єктів безпеки, механізму забезпечення безпеки тощо), які протистоять загрозам і сприяють розвитку національної економіки (горизонтальні взаємовідношення), за домінантних ознак відкритості, динамічності, самоорганізованості та цілеорієнтованості на безпеку розвитку.

5. Для визначення ролі інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки держави використано системно-ієрархічний підхід, відповідно до якого інтелектуальний потенціал розглядається, з одного боку, інструментом зміцнення економічної безпеки держави, з іншого, – керованим об'єктом системи держави, який зазнає впливу деструктивних чинників і потребує надійного захисту із залученням ефективних механізмів протидії загрозам його розвитку і використанню. Це послужило підставою для твердження про дуалістичну природу інтелектуального потенціалу у процесі забезпечення економічної безпеки держави.

6. Інтелектуальна безпека як невід'ємна складова системи економічної безпеки держави, що відображає ступінь розвитку і використання інтелектуального потенціалу,

в тактичному плані характеризує стан інтелектуального середовища соціуму і в стратегічному вимірі позитивно впливає на макроекономічні показники розвитку. Обґрунтування коллокаційного взаємозв'язку інтелектуального потенціалу із системою економічної безпеки доводять, що інтелектуальна безпека слугує базисом для формування національної конкурентоспроможності на інноваційних засадах розвитку освіти і науки, інституціональної інфраструктури, підприємництва.

7. В основу методології дослідження інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки взято положення теорії систем і теоретико-методичні підходи до виявлення визначальних ознак, тенденцій і джерел розвитку інтелектуального потенціалу, ідентифікації деструктивних чинників і факторів, окреслення стратегічних пріоритетів і засобів протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу. З урахуванням дуалістичної природи доведена об'єктивна необхідність застосування принципу контрверсійності як засадничого для формування методології дослідження взаємовідношень і взаємовпливів інтелектуального потенціалу та системи економічної безпеки.

8. Визначення фундаментальних функцій інтелектуального потенціалу держави (теоретико-пізнавальної, або гносеологічної; естетично-просвітницької; світоглядно-виховної; соціально-стимулюючої; практично-аналітичної; стратегічно-захисної) використано для формування сукупності ціннісних орієнтирів, що відповідають викликам сучасної глобальної економіки, та обґрунтування стратегічних напрямів побудови конкурентної економіки на інноваційних засадах, у тому числі для захисту інтересів власників та об'єктів інтелектуальної власності.

9. Теоретичні положення та методичні підходи оцінювання рівня інтелектуального потенціалу ґрунтуються на цілісному поєднанні теорій множин і математичної логіки та методів математичного програмування з визначенням максимізації рівня інтелектуального потенціалу, формуванням множини індикаторів (двадцяти шести параметрів науково-освітнього, культурно-духовного розвитку) із дотриманням принципів доступності, достовірності, репрезентативності. Динаміка розвитку інтелектуального потенціалу України характеризується позитивною тенденцією.

10. Домінантна роль вищої освіти і науки у формуванні, розвитку та використанні інтелектуального потенціалу визначається, як підкреслено у дослідженні, структурно-інституціональною деформацією, її надмірною гуманізацією та соціалізацією при потенційних можливостях здійснювати підготовку висококваліфікованих фахівців для реалізації інноваційних проектів в умовах глобальної сервісизації і забезпечення економічної безпеки держави. Значущість вітчизняної науки як чинника зростання інтелектуального потенціалу можна відстежити за змінами структури валового внутрішнього продукту, зокрема за часткою науко- й знаннємістких виробництв у ньому. Однак, попри очікування, ця частка поки що не зростає.

11. Системний аналіз соціально-економічних процесів у сфері культури і духовності дав змогу виявити позитивний вплив культурно-духовних чинників на розвиток і використання інтелектуального потенціалу України за безумовного дотримання критеріальних обмежень економічної безпеки держави: підтверджено позитивний вплив музейної справи, театрального мистецтва та концертної діяльності; просвітницьких, наукових, культурних і соціальних заходів релігійних

інститутів; залежність між підвищенням рівня духовності суспільства, зниженням злочинності та економічним зростанням.

12. За об'єктно-суб'єктивним підходом інтелектуальну безпеку держави структуровано на об'єкти і суб'єкти, які зазнають впливу деструктивних чинників та загроз, і на цій основі сформовано цілісну множину індикаторів оцінювання рівня інтелектуальної безпеки держави та обґрунтовано методологічні положення визначення інтегрального індексу інтелектуальної безпеки держави. Отримані результати показали, що розміщення значень розрахованого індексу між нижнім граничним і нижнім оптимальним значеннями відображає недостатню дієвість державної освітньої та науково-інноваційної політики та недооцінку органами державного управління їх ролі у зміцненні економічної безпеки держави в глобальних умовах, що безпосередньо є головною причиною підтвердженого у дослідженні низького рівня інтелектуальної безпеки (36% у 2014 р. проти 40% у 2005 р.).

13. Деструктивні чинники впливу на науково-освітню і культурно-духовну складові «піраміди інтелектуального потенціалу» формують загрози його розвитку, які необхідно враховувати при розробці програмних засобів протидії загрозам і державної політики розвитку інтелектуального потенціалу. Організаційна компонента інституціонального забезпечення інтелектуальної безпеки України включає систему органів державного управління та недержавної системи забезпечення, наділених винятковими повноваженнями в межах чинного законодавства та міждержавних угод, звичаєвого права і морально-етичних норм.

14. На сучасному етапі євроінтеграції України, суперечностей та дуалізму процесу глобалізації стратегічно-пріоритетними для розвитку інтелектуального потенціалу держави є такі цільові програмні засоби: створення інтегрованої в європейській і світовий освітній простір мережі науково-дослідницьких університетів державної і приватної форм власності, залучених до фундаментальних досліджень; реалізація проектів і програм державно-приватного партнерства у сфері освіти і науки; модернізація навчальних програм на основі міждисциплінарного підходу; запровадження державних тендерів на пріоритетні наукові програми за участю держави та міжнародних фінансових організацій; розширення фінансової автономії ВНЗ із залученням приватного капіталу; створення благодійних інвестиційних фондів для духовного розвитку; забезпечення транспарентності планування роботи і виконання функцій Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти перед асоціативними утвореннями державних, недержавних вищих навчальних закладів і громадянського суспільства.

15. Системні заходи, спрямовані на подолання деградації та руйнування інтелектуального потенціалу держави, передбачають розробку дієвих механізмів протидії загрозам на основі обґрунтування концептуальних засад державної політики розвитку і використання інтелектуального потенціалу та забезпечення економічної безпеки держави. Для реалізації такої політики запропоновано динамічно змінний структурно-функціональний комплекс правових, інформаційних, аналітико-прогнозних, організаційно-управлінських, соціальних засобів, цілеорієнтованих на упередження потенційних та усунення реальних загроз інтелектуальному розвитку України.

16. З метою досягнення стратегічних цілей інноваційного розвитку держави пропонується Стратегія розвитку і раціонального використання інтелектуального

потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави, головною метою якої визначено зміцнення економічної безпеки України на основі розвитку і раціонального використання інтелектуального потенціалу, гармонізованого із засобами протидії загрозам інтелектуальній безпеці в системі економічної безпеки держави. До пріоритетних напрямів реалізації Стратегії віднесено: модернізацію системи підготовки фахівців для високотехнологічної індустрії; реформування наукової сфери України з метою інтеграції в світовий науковий простір; підвищення культурно-духовного рівня нації для гармонізації суспільних відносин; розвиток високотехнологічних галузей як основу побудови конкурентоспроможної інноваційної економіки.

Застосування запропонованих у дисертації методологічних положень, теоретико-методичних засад і реалізація прикладних рекомендацій модифікує концептуальний базис доведення імперативних характеристик інтелектуального потенціалу як стратегічного ресурсу національного розвитку, об'єкта захисту і суб'єкта економічної безпеки держави в умовах глобальних геополітичних і геоекономічних викликів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, розділи у колективних монографіях

1. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики : монографія / І. О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 416 с. (24,18 д. а.).

2. Współczesne Problemy Bezpieczeństwa i Marketingu. T. 2 Bezpieczeństwo publiczne / pod red. naukową Z. Grzymny. – Katowice, 2015. – 597 s. (27,13 д. а.; *особистий внесок автора: підрозділ «Управление интеллектуальной безопасностью Украины» – 0,94 д. а.*).

3. Концептуальні засади формування фінансово-економічної безпеки : колективна монографія / за заг. ред. С. М. Шкарлета; М-во освіти і науки України; Чернігів. нац. технол. ун-т. – Ніжин: ФОП Лук'яненко В. В.; ТПК «Орхідея», 2015. – 439 с. (25,11 д. а.; *особистий внесок автора: підрозділ «1.4. Теорія безпекознавства: сутність та основні поняття» – 0,5 д. а.*).

4. Рушійні сили розвитку бізнесу в умовах ринкової взаємодії : колективна монографія / за ред. Г. Г. Савіної. – Херсон: Видавництво ПП Вишемирський В. С., 2014. – 288 с. (16,87 д. а.; *особистий внесок автора: підрозділ «4.7. Інтелектуальний потенціал – основа інноваційного розвитку бізнесу» – 0,83 д. а., підрозділ «4.8. Роль вищої освіти у формуванні інтелектуального потенціалу» – 0,95 д. а.*).

5. Актуальні проблеми сталого розвитку економіки України : колективна монографія / за ред. Р. І. Тринька, Я. С. Піцура. – Львів: Ліга-Прес, 2014. – 508 с. (29,5 д. а.; *особистий внесок автора: підрозділ «3.5. Інтелектуальний потенціал як детермінанта сталого розвитку: внутрішньоструктурні параметри» – 1,41 д. а.*).

6. Економічна та інформаційна безпека суб'єктів господарювання: сучасний стан та тенденції розвитку : монографія / авт. кол.: ред. кол. : Т. С. Смовженко, А. Я. Кузнецова, О. І. Барановський, О. М. Тридід, Г. М. Азаренкова та ін. – К.: УБС НБУ, 2014. – 386 с. (22,84 д. а.; *особистий внесок автора: підрозділ «4.4. Місце інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки» – 1,13 д. а.*).

7. Фіскально-бюджетні механізми забезпечення фінансової безпеки держави : колективна монографія / Г. Я. Аніловська, М. Й. Штангрет. – Львів: СПОЛОМ, 2012. – 464 с. (26,97 д. а.; *особистий внесок автора: підрозділ «1.5. Регулятори*

фондового ринку у забезпеченні стабільності фінансової системи: зарубіжний та вітчизняний досвід» – 0,78 д. а.).

8. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження: колективна монографія / керівник авт. кол. І. О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с. (12,79 д. а.; особистий внесок автора: підрозділ «2.2. Методичні підходи до оцінювання рівня корупції» – 1,07 д. а.).

9. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення: монографія / керівник авт. кол. Р. І. Тринько. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 304 с. (17,67 д. а.; особистий внесок автора: підрозділ «2.3. Економічна доступність продуктів харчування для окремих соціально-сімейних груп населення» – 1,71 д. а.).

Статті у наукових фахових виданнях України

10. Ревак І. О. Інноваційна діяльність підприємств в Україні: проблеми та шляхи активізації / І. О. Ревак // Вісник ЛНУ імені Івана Франка. Серія економічна. – 2007. – Вип. 37 (2). – С. 485–488 (0,4 д. а.).

11. Ревак І. О. Місце і завдання вищої освіти у створенні ефективної інноваційної системи України / І. О. Ревак // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ: сб. науч. трудов. – Одесса; Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ, 2008. – С. 679–686 (0,5 д. а.).

12. Ревак І. О. Джерела фінансового забезпечення інновацій в Україні / І. О. Ревак // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2007. – № 576. – С. 245–252 (0,63 д. а.).

13. Ревак І. О. Вплив людського фактора на формування інтелектуального капіталу підприємства / І. О. Ревак // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: зб. наук. праць Інституту регіональних досліджень НАН України. – 2005. – Вип. 3. – Ч. 2. – С. 125–130 (0,46 д. а.).

14. Ревак І. О. Національний інтелект України: сучасний стан / І. О. Ревак, В. І. Франчук // Формування ринкової економіки в Україні. Спецвип. 15 (Ч. 1). Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарської діяльності в Україні. – Львів: Інтереко, 2005. – С. 123–129 (0,54 д. а.; особистий внесок автора: проаналізовано підготовку кадрів вищої кваліфікації, фінансування наукових і науково-технічних робіт в Україні, окреслено причину «відпливу мізків» з України (0,44 д. а.)).

15. Ревак І. О. Інноваційна практика підприємств: актуальні питання / І. О. Ревак // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий збірник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – 2007. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 227–230 (0,35 д. а.).

16. Ревак І. О. Особливості формування механізму розподілу та перерозподілу доходів населення в Україні / І. О. Ревак // Вісник ЛНУ імені Івана Франка. Серія економічна. – 2008. – С. 167–179 (0,7 д. а.).

17. Ревак І. О. Механізм забезпечення фінансової безпеки України: теоретичний аспект / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. Збірник наук. праць. – 2009. – Вип. 2. – С. 238–247 (0,5 д. а.).

18. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал нації як чинник зміцнення науково-технологічної безпеки України / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2010. – Вип. 1. – С. 109–117 (0,51 д. а.).

19. Ревак І. О. Структура науково-технологічної безпеки України: теоретичні основи дослідження / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2010. – Вип. 2. – С. 3–13 (0,55 д. а.).

20. Ревак І. О. Методичні підходи до оцінювання наукової діяльності в Україні / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2012. – Вип. 2. – С. 343–353 (0,58 д. а.).

21. Ревак І. О. Науковий потенціал в інноваційному розвитку економіки України / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. – 2013. – Т. 15. – № 2 (56). – С. 307–312 (0,33 д. а.).

22. Ревак І. О. Наукові підходи до тлумачення сутності інтелектуального потенціалу / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2013. – Вип. 2. – С. 132–146 (0,88 д. а.).

23. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у процесах структурної трансформації економіки України / І. О. Ревак // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 6 (25). – С. 106–110 (0,37 д. а.).

24. Ревак І. О. Системно-структурний підхід до формування системи економічної безпеки держави / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2014. – Вип. 1. – С. 259–269; Вип. 2. – С. 92–101 (1,04 д. а.).

25. Ревак І. О. Методичні підходи до оцінювання інтелектуального потенціалу держави / І. О. Ревак // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія економічні науки. – 2014. – Вип. 8. – С. 214–219 (0,9 д. а.).

26. Ревак І. О. Культурно-духовні чинники підвищення інтелектуального потенціалу України / І. О. Ревак // Глобальні та національні проблеми економіки (електронне наукове фахове видання). – 2014. – Вип. 2. – С. 335–340 (0,9 д. а.).

27. Ревак І. О. Тенденції та діагностика стану вітчизняної науки як фактора збагачення інтелектуального потенціалу / І. О. Ревак, С. В. Кавун // Вісник НБУ. – 2015. – № 6. – С. 68–76 (1,17 д. а.; *особистий внесок автора: проведено діагностику стану вітчизняної науки, окреслено найважливіші напрями активізації наукової сфери України* (0,95 д. а.)).

28. Ревак І. О. Інтелектуальна безпека України: сутність та суб'єкти гарантування / Т. В. Яворська, І. О. Ревак // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 2. – С. 125–134 (0,96 д. а.; *особистий внесок автора: систематизовано суб'єкти гарантування інтелектуальної безпеки України за їх правовим статусом, принципами організації та функціями* (0,76 д. а.)).

29. Ревак І. О. Мультиаспектність поняття «інтелектуальна безпека держави» / І. О. Ревак // Вісник Черкаського університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 12 (345). – С. 107–113 (0,8 д. а.).

30. Ревак І. О. Концептуальні засади державної політики мінімізації загроз інтелектуальному потенціалу України / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2015. – Вип. 1. – С. 192–205 (0,83 д. а.).

Статті у наукових виданнях інших держав та у фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз

31. Ревак І. О. Безпека використання інформаційних технологій в освіті / І. О. Ревак // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10 (88). – С. 190–197 (0,45 д. а.).

32. Ревак І. О. Інформаційна база оцінювання науково-технологічної безпеки України / І. О. Ревак // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 10 (112). – С. 247–254 (0,56 д. а.).

33. Revak I. Economic security of the state: essence, structure and maintenance // Thematic Proceedings of International Significance «Archibald Reiss Days». – Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies. – 2012. – P. 647–661 (1,2 д. а.).

34. Ревак І. О. Моделювання економічної безпеки держави за параметрами інтелектуального потенціалу / І. П. Мойсеєнко, І. О. Ревак, М. Я. Демчишин // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 12 (150). – С. 278–285 (0,48 д. а.; *особистий внесок автора: запропоновано методику розрахунку інтегрального показника використання інтелектуального потенціалу з урахуванням структурних складових* (0,24 д. а.)).

35. Ревак І. О. Вища освіта у структурі інтелектуального потенціалу України: стан та перспективи розвитку / І. О. Ревак // Проблеми економіки. – 2014. – № 4. – С. 133–140 (0,9 д. а.).

36. Ревак І. О. Структурні компоненти інтелектуального потенціалу держави / І. О. Ревак // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 3(75). – С. 52–62 (0,94 д. а.).

37. Revak I. Statistical Analysis of Critical Infrastructure Protection / S. Kavun, V. Golubev, O. Trydid, I. Revak // 4th International Conference on Application of Information and Communication Technology and Statistics in Economy and Education (ICAICTSEE – 2014), October 24–25th, 2014, UNWE, Sofia, Bulgaria. – Sofia, 2015. – P. 190–203 (1,1 д. а.; *особистий внесок автора: проаналізовано особливості та різновиди Інтернет-злочинів* (0,3 д. а.)).

38. Revak I. Diagnostics of threats of Ukraine's intellectual safety / Iryna Revak // Journal L'Association 1901 «SEPIKE». – 2014. – Ausgabe 7. – Poitiers, Osthofen, Los Angeles. – P. 132–137 (0,44 д. а.).

39. Revak I. World Experience of Usage of Science and Education in the Processes of State Intellectual Potential Growing / I. Revak, M. Krupka // Проблеми економіки. – 2015. – № 4. – С. 39–45 (0,69 д. а.; *особистий внесок автора: проаналізовано досвід реформування науки у країнах Центрально-Східної Європи, обґрунтовано напрями нарощування інтелектуального потенціалу в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду* (0,45 д. а.)).

40. Ревак І. О. Деструктивні чинники розвитку освітньої сфери України / І. О. Ревак // Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie. – 2015. – Nr 1. – Łódź : Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności. – С. 190–194 (0,4 д. а.).

41. Ревак І. О. Методологічні засади дослідження інтелектуального потенціалу в контексті економічної безпеки / М. І. Крупка, І. О. Ревак // Бізнес-Інформ. – 2015. – № 12. – С. 20–25 (0,65 д. а.; *особистий внесок автора: охарактеризовано вихідні положення методології дослідження інтелектуального потенціалу в контексті економічної безпеки, обґрунтовано методичну базу та етапи наукового дослідження* (0,5 д. а.)).

42. Ревак І. О. Досвід інституційної підтримки культури і духовності як чинників зміцнення економічної безпеки держави / І. О. Ревак // Європейські перспективи. – 2015. – № 5. – С. 12–19 (0,74 д. а.).

43. Ревак І. О. Пріоритети зміцнення економічної безпеки в освітній та науковій сфері України / М. І. Крупка, І. О. Ревак // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2015. – № 4(4). – С. 55–62 (0,94 д. а.; *особистий внесок автора: визначено пріоритетні напрями реформування і розвитку освітньої та наукової сфери України* (0,64 д. а.)).

Інші публікації

44. Ревак І. О. Вплив ринкових трансформацій економіки на забезпечення національної безпеки України / І. О. Ревак // Вісник ЛІВС при НАВС. – 2004. – Вип. 1. – С. 385–392 (0,25 д. а.).
45. Ревак І. О. Освітній потенціал як індикатор розвитку людського капіталу / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. Серія економічна. – 2005. – Вип. 1. – С. 129–139 (0,54 д. а.).
46. Ревак І. О. Концептуальні засади створення інноваційної моделі економіки України / І. О. Ревак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2006. – С. 13–23 (0,62 д. а.).
47. Ревак І. О. Управління інтелектуальним капіталом підприємства / І. О. Ревак // Розвиток фінансово-правового забезпечення сучасної економіки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 27 жовтня 2007 р. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2007. – С. 157–159 (0,15 д. а.).
48. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал в контексті розбудови інноваційної моделі економіки України / І. О. Ревак // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи: матеріали Першої звітної наукової конференції. – Львів, 2007. – С. 180–182 (0,1 д. а.).
49. Ревак І. О. Освіта як важливий чинник стабільності та національної безпеки України / І. О. Ревак // Актуальні проблеми економічної злочинності, тінізації та корупції в умовах формування ринкової економіки в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 30 вересня 2005 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2006. – С. 178–181 (0,2 д. а.).
50. Ревак І. О. Система освіти в сучасних умовах державотворення / І. О. Ревак // Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи: матеріали Другої звітної наукової конференції. – Львів, 2008. – С. 101–103 (0,13 д. а.).
51. Ревак І. О. Інтелектуальна безпека – невід’ємна складова національної безпеки України / І. О. Ревак // Управління розвитком. – 2008. – № 6. – С. 70–73 (0,4 д. а.).
52. Ревак І. О. Інтелектуально-освітні інновації в системі економічної безпеки держави / М. Й. Штангрет, І. О. Ревак // Економічна безпека України в умовах загострення світових фінансових стосунків: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 125–128 (0,2 д. а.; *особистий внесок автора: з’ясовано сутнісні ознаки інтелектуально-освітніх інновацій, окреслено їх зв’язок із системою економічної безпеки* (0,15 д. а.)).
53. Ревак І. О. Інвестування в розвиток персоналу як форма забезпечення інтелектуальної безпеки наукомістких підприємств / І. О. Ревак // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 169–172 (0,15 д. а.).
54. Ревак І. О. Освітньо-інтелектуальні чинники зміцнення національної безпеки України / І. О. Ревак // Актуальные проблемы и перспективы развития экономики Украины: материалы науч.-практ. конф. Алушта, 30 сентября – 2 октября 2010 г. – Симферополь, 2010. – С.26–27 (0,1 д. а.).
55. Ревак І. О. Загрози науково-технологічній безпеці України – першопричина стримування інноваційного розвитку вітчизняної економіки / І. О. Ревак // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – 2011. – Вип. 4. – С.47–50 (0,3 д. а.).
56. Ревак І. О. Функції та принципи побудови системи економічної безпеки підприємства / І. О. Ревак // Проблеми управління економічною безпекою суб’єктів господарювання: матеріали міжкафедрального науково-практичного семінару 17 вересня 2010 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 80–81 (0,1 д. а.).

57. Ревак І. О. Управління знаннями в системі забезпечення інтелектуальної безпеки підприємства / І. О. Ревак // Імперативи розвитку України в умовах глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Чернігів, 13–14 травня 2011 р. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2011. – С. 19–20 (0,16 д. а.).

58. Ревак І. О. Порогові значення основних індикаторів науково-технологічної безпеки України / І. О. Ревак // Економічна безпека і право: проблеми та шляхи вирішення : матеріали звітної наукової конференції, Львів, 25 лютого 2011 р. – Львів: ЛьВДУВС, 2011. – С. 9–12 (0,2 д. а.).

59. Ревак І. О. Інтеграція академічної науки та вищої школи як передумова інноваційного розвитку вітчизняної економіки / І. О. Ревак // Ольвійський форум – 2011: стратегії України в геополітичному просторі : тези. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – С. 16–18 (0,16 д. а.).

60. Ревак І. О. Наукові підходи до тлумачення сутності економічних злочинів та їх класифікації / І. О. Ревак // Правове, організаційне та методичне забезпечення діяльності ДСБЕЗ : тези доповідей та повідомлень учасників Всеукр. наук.-практ. конф. 10 червня 2011 р. – Львів: ЛьВДУВС, 2011. – С. 193–196 (0,21 д. а.).

61. Ревак І. О. Сутність та структура системи економічної безпеки держави / І. О. Ревак, В. Ю. Прокопенко // Актуальні проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки України : збірник тез доповідей IV Науково-практичного семінару з міжнародною участю, Тернопіль, 18–20 квітня 2013 р. – Львів: ЛьВДУВС, 2013. – С. 228–230 (0,11 д. а.; *особистий внесок автора: обґрунтовано структуру системи економічної безпеки, принципи та ефективність її функціонування* (0,08 д. а.)).

62. Ревак І. О. Необхідність розробки стратегії економічної безпеки ВНЗ в умовах економічної нестабільності / І. О. Ревак // Теорія і практика економіки та підприємництва : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., Гурзуф. 25–28 квітня 2013 р. – Саки: ПП «Підприємство Фенікс», 2013. – С. 28 (0,1 д. а.).

63. Ревак І. О. Вихідні положення теорії безпекознавства / І. О. Ревак // Шляхи забезпечення якості підготовки фахівців з економіки та підприємництва : збірник тез доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф., 25 квітня 2013 р. / Харківський національний автомобільно-дорожній університет. – Харків: ХНАДУ, 2013. – С. 191–196 (0,21 д. а.).

64. Ревак І. О. Проблеми тлумачення понять «інтелектуальний потенціал суспільства» та «інтелектуальний потенціал держави» / І. О. Ревак // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – 2013. – Вип. 8. – С. 63–66 (0,25 д. а.).

65. Ревак І. О. Державна підтримка вітчизняної науки як чинник зміцнення економічної безпеки держави / І. О. Ревак // Легалізація економіки та протидія корупції в системі економічної безпеки держави : тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф., 31 травня 2013 р. – Львів: ЛьВДУВС, 2013. – С. 262–266 (0,26 д. а.).

66. Ревак І. О. Правове підґрунтя переходу вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку / І. О. Ревак // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна, 25 травня 2013 р. – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ; Золота миля, 2013. – С. 302–305 (0,17 д. а.).

67. Ревак І. О. Роль освіти у підвищенні рівня життя в Україні / І. О. Ревак // Вплив політичних циклів на якість життя та рівень щастя в Україні : матеріали засідання «круглого столу» / за ред. М. І. Флейчук, У. В. Щурко, Н. І. Черкас, О. Б. Василиця. – Львів: Арал, 2013. – С. 50–51 (0,12 д. а.).

68. Ревак І. О. Ефективність наукової міграції в контексті державної науково-технологічної політики / І. О. Ревак // Актуальні економіко-правові проблеми розвитку суб'єктів господарювання в Україні: теоретичні й практичні аспекти : збірник матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. студентів і молодих вчених, 6 грудня 2013 р. – Х.: ХНАДУ, 2013. – С. 314–316 (0,15 д. а.).

69. Ревак І. О. Розвиток освіти в умовах формування знаннєвого суспільства / І. О. Ревак // Імперативи розвитку суспільно-економічних систем в умовах глобалізації : тези доповідей V Міжнар. наук.-практ. конф., Чернігів, 7–8 червня 2013 р. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2013. – С. 11–12 (0,12 д. а.).

70. Ревак І. О. Функції інтелектуального потенціалу держави / І. О. Ревак // Проблеми економіки: нові ринки та нові напрямки розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 6–7 лютого 2015 р. – Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2015. – Ч. 1. – С. 20–22 (0,15 д. а.).

71. Ревак І. О. Комплекс заходів щодо реалізації механізму протидії загрозам інтелектуальній безпеці України / І. О. Ревак // Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості : тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С. 560–561 (0,2 д. а.).

72. Ревак І. О. Інтелектуальна безпека України: сутність та загрози / І. О. Ревак // Концептуальні засади економічного і правового забезпечення безпеки держави в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса–Черкаси, 29–30 квітня 2015 р. – Одеса: ОДУВС, 2015. – С. 84–89 (0,4 д. а.).

73. Ревак І. О. Особливості функціонування механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України / І. О. Ревак // Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. наук.-практ. конф. 16 жовтня 2015 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – С. 211–212 (0,21 д. а.).

АНОТАЦІЯ

Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальностями: 08.00.03. – економіка та управління національним господарством; 21.04.01 – економічна безпека держави. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2016.

У дисертації обґрунтовано методологічні, теоретико-методичні основи і науково-прикладні рекомендації розвитку та раціонального використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави. Досліджено структурно-функціональну характеристику системи економічної безпеки та інтелектуальний потенціал як стратегічний ресурс національної економіки та об'єкт безпеки держави.

Розроблено методологію дослідження інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки держави, зокрема обґрунтовано методологічні положення вивчення їх взаємовпливу з урахуванням дуалістичної природи інтелектуального потенціалу у контексті економічної безпеки. Запропоновано теоретико-методичні підходи до оцінювання інтелектуального потенціалу держави з урахуванням внутрішньоструктурних параметрів – освіти, науки, культури і духовності. Обґрунтовано науково-методичні підходи: системно-ієрархічний – для визначення

місця інтелектуального потенціалу у системі економічної безпеки держави, інтегрально-оціночний – з метою оцінки стану інтелектуального потенціалу та рівня інтелектуальної й економічної безпеки України, комплексно-функціональний – для розробки механізму протидії загрозам розвитку інтелектуального потенціалу України.

Обґрунтовано сутнісні характеристики інтелектуальної безпеки як невід’ємної складової системи економічної безпеки держави, систематизовано загрози розвитку інтелектуального потенціалу України, обчислено інтегральний індекс інтелектуальної безпеки України, ідентифіковано стан економічної безпеки держави з урахуванням інтелектуальної компоненти.

Науково обґрунтована концептуалізація державної політики розвитку і ефективного використання інтелектуального потенціалу України, що реалізується через механізм протидії загрозам і комплекс засобів правового, інформаційно-аналітичного, фінансово-економічного, організаційно-управлінського і соціального характеру. На підставі узагальнення вітчизняного та міжнародного досвіду сформовані рекомендації та визначені стратегічні пріоритети розвитку та раціонального використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, економічна, інтелектуальна безпека держави, система економічної безпеки України; науково-освітня, культурно-духовна сфери; об’єкти і суб’єкти інтелектуальної безпеки; деструктивні чинники і загрози; стратегічні пріоритети і засоби протидії загрозам розвитку і використанню інтелектуального потенціалу України.

АННОТАЦІЯ

Ревак И. А. Интеллектуальный потенциал в системе экономической безопасности Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальностям: 08.00.03. – экономика и управление национальным хозяйством; 21.04.01 – экономическая безопасность государства. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2016.

В диссертации обоснованы методологические, теоретико-методические основы и научно-прикладные рекомендации развития и рационального использования интеллектуального потенциала для укрепления экономической безопасности государства. Раскрыты структурно-функциональные характеристики системы экономической безопасности, исследован интеллектуальный потенциал как стратегический ресурс национальной экономики и объект безопасности государства.

Разработана методология исследования интеллектуального потенциала в системе экономической безопасности государства, обоснованы методологические положения изучения их взаимовлияния с учетом дуалистической природы интеллектуального потенциала в контексте экономической безопасности. Предложены теоретико-методические подходы к оценке интеллектуального потенциала государства с учетом структурных параметров – образования, науки, культуры и духовности. Обоснованы научно-методические подходы: системно-иерархический – для определения интеллектуального потенциала в системе экономической безопасности государства, интегрально-оценочный – для оценки состояния интеллектуального потенциала и уровня интеллектуальной и экономической безопасности Украины, комплексно-функциональный – для разработки механизма противодействия угрозам развития интеллектуального потенциала Украины.

Обоснованы существенные характеристики интеллектуальной безопасности как неотъемлемой составляющей системы экономической безопасности государства, систематизированы угрозы развитию интеллектуального потенциала, определен интегральный индекс интеллектуальной безопасности Украины, идентифицировано состояние экономической безопасности государства с учетом интеллектуального компонента.

Научно обоснована концептуализация государственной политики развития и эффективного использования интеллектуального потенциала Украины, которая реализуется с помощью механизма противодействия угрозам и комплекса мер правового, информационно-аналитического, финансово-экономического, организационно-управленческого и социального характера. На основе обобщения отечественного и международного опыта сформированы рекомендации и определены стратегические приоритеты развития и рационального использования интеллектуального потенциала для укрепления экономической безопасности государства.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, экономическая, интеллектуальная безопасность государства, система экономической безопасности Украины; научно-образовательная, культурно-духовная сферы; объекты и субъекты интеллектуальной безопасности; деструктивные факторы и угрозы; стратегические приоритеты и средства противодействия угрозам развитию и использованию интеллектуального потенциала Украины.

SUMMARY

Revak I. O. Intellectual Potential in the System of Economic Security of Ukraine. – Manuscript.

A thesis for the Doctor Degree in economics, speciality: 08.00.03. – economics and national economy management; 21.04.01 – economic security of the state. – Lviv Ivan Franko National University. – Lviv, 2016.

The dissertation reveals theoretical generalization and presents new solution to the important scientific problem which includes the complex working out and grounding of theoretical and methodological principles and scientific foundations of effective use and intellectual potential development for economic security strengthening.

Scientific approaches to the interpretation of the notion "intellectual potential" are systemized for this aim, conceptual and categorical apparatus of the science of economic security of the state is deepened through its additions and authorial interpretation of the content definitions of "intellectual security" and "economic security system". Structural and functional characteristics of economic security are revealed, and it is scientifically proved that the economic nature and internal architectonics of the intellectual potential is more fully disclosed from the perspective of system-structural and axiological approaches.

The methodology of intellectual potential research in the system of economic security is worked out. The methodological approach to the study of interference of intellectual potential and the economic security system taking into account the dual nature of intellectual potential in the context of economic security as a strategic resource of national economic security and security object at the same time is grounded. The controversy principle as a methodological tool for studying the positive impact of intellectual potential on the level of state's economic security, on the one hand, and the protective reaction of the government institutions to ensure the effective use and development of intellectual potential – on the other hand is offered.

The following scientific and methodical approaches: system-hierarchical – to determine the place of the intellectual potential in the system of economic security, integral-evaluative – to estimate the condition of intellectual potential and level of intellectual security of Ukraine, complex-functional – to develop mechanism to counteract threats to the intellectual potential of Ukraine have been worked out.

The method of evaluating intellectual potential of the state taking into account such inner structural parameters as education, science, culture and spirituality has been suggested and approved. It was found out that the dynamics of the intellectual potential of Ukraine is closely correlated with the cyclical nature of economic development. The leading role of higher education and research in the intellectual potential growth and economic security strengthening is proved. The attention is focused on the structural deformation of higher education in Ukraine and its excessive humanization. The ability of Ukrainian universities of different ownership to provide educational services of equal quality is proved on the basis of comparative characteristics of personnel in public and private universities. Positive trends in the training of highly qualified personnel are given, the need for the process of training people through a system of continuous education and increasing the accessibility of higher education is grounded.

The influence of cultural factors on spiritual growth of intellectual potential of Ukraine is analyzed. The attention is paid to the improper social and economic functions in culture, underestimated role of books in society and negative growth rate of the library fund. Positive impact of museums, theater arts and live performances on the development and enrichment of the intellectual potential of Ukraine is proved. Positive correlation between increased spirituality of the society, the weakening of the criminal situation and macroeconomic growth are identified.

The essential characteristics of intellectual security as an integral component of economic security are grounded. It is argued that intellectual security of the state is based on the principles of legal, informational, analytical, organizational, institutional, financial and social security. The analysis of destructive factors in educational, scientific, cultural and spiritual spheres of the national economy allowed to identify the threats to intellectual potential of Ukraine by the sources of their origin, nature and form of expression. The methodological approach to the evaluation of the intellectual security of Ukraine based on integrated assessment and theory of factor analysis of the indicators system and threshold and maximum allowable values of corresponding integral indicators presented in the form of a multiplier and calculated with the help of modern mathematical methods in economics.

Conceptual principles of state policy of development and use of intellectual potential of Ukraine by means of the mechanism of counteraction to threats are scientifically grounded and worked out. A system of effective measures to counteract threats to intellectual potential in education, science, culture and spirituality is suggested. A number of suggestions to increase the intellectual potential of Ukraine in order to improve the economic security of Ukraine are prepared on the basis of summarizing the domestic and international experience. Strategic priorities of development and rational use of intellectual potential are certain for strengthening of economic security of the state.

Keywords: intellectual potential, economic, intellectual security, economic security system of Ukraine; scientific, educational, cultural and spiritual sphere; objects and subjects of intellectual security; destructive factors and threats; strategic priorities and measures of countering threats of development and use of intellectual potential of Ukraine.

Підписано до друку. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 578.

Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Дорошенка, 41